

Faunal material from two Hallstatt Period settlements in Slovenia

László BARTOSIEWICZ

Izveček

V članku so arheozoološko obdelani najdeni okostni ostanki iz dveh halštatskih naselbin v Sloveniji (SZ Jugoslavija): Kunkel pod Vrhtrebnjem in Vesela gora v Brinju. Pripadajo skoraj izključno domačim živalim. Gradivo se primerja z večjo istodobno zbirko z Mosta na Soči in ugotavlja, da med njima ni večjih razlik. Poseben poudarek je na analizi velikosti fragmentov z uporabo statističnih metod.

Abstract

The paper presents an archaeozoological examination of bone remains from Kunkel below Vrhtrebnje and Vesela gora in Brinje, two Hallstatt settlements in Slovenia (NW Yugoslavia). The remains belong almost exclusively to domestic animals. Comparing the material with a bigger contemporaneous assemblage from Most na Soči, the author finds no essential differences between the two sets. He focuses particularly on the fragment size analysis, applying statistical methods.

INTRODUCTION

Test excavations, directed by dr. Janez Dular (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana) in collaboration with prof. Drago Svoljšak (Narodni muzej, Ljubljana) and prof. Borut Križ (Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, Novo mesto) at a number of fortified prehistorical sites in Dolenjska region (*cf.* J. Dular *et al.*, *Arch. vest.* 42, 1991) resulted in the recovery of animal bone assemblages of various sizes. Two such settlement materials from Kunkel (Vrhtrebnje) and Vesela gora (Brinje), are discussed in this paper. The excavation at Vesela gora brought to light some Medieval material as well which will not be analyzed at length here but is of interest in the taphonomic evaluation of the material.

MATERIAL AND METHOD

The faunal composition of the two sites as well as that of Most na Soči, a major Hallstatt settlement analyzed previously (Bartosiewicz 1985, 108), are shown in *Tab. 1*. Considering the relatively small number of bones recovered by test excavations, only the number of identifiable specimens (NISP) is listed in this table in terms of frequencies and percentages.

In addition to English vernacular and latin species names, three terms in this faunal list need to be explained. Sheep/goat remains were referred to as Caprine bones, in cases when identification was not possible below the subfamily level. Bones which do not lend themselves to precise identification were listed as remains of "Large" and "Small" mammals as defined previously (Bartosiewicz 1985, 108, footnote 1). These categories are extended to the identifiable bone material as well in the subsequent quantitative

analysis: fragmentation was studied in terms of the univariate statistics of fragment sizes and related Student t-tests (Williams 1979, 72).

RESULTS

1. Faunal characteristics

In spite of their small sizes, test excavation assemblages from the Hallstatt component of Kunkel and Vesela gora show remarkable similarity to the relative representation of domestic animal species at Most na Soči (*Tab. 1*). At this latter site, the presence of horse bones is the only remarkable difference, however, the small contribution of this species to a larger assemblage is not surprising in terms of statistical probabilities (Grayson 1984, 138). Oscillations in the percentual contributions by horse and dog are additionally explained by the non-meat type of exploitation of these animals during the period concerned. The faunal compositions of these two small Hallstatt Period assemblages from the two sites examined here, thus, fall in line with previous large scale observations at Most na Soči.

The small Medieval material does not contain substantial faunal information in itself. It is indicative of meat consumption based on domesticates, especially cattle and Caprines.

2. Fragmentation

Taphonomy, a concept introduced by the paleontologist Efremov (1940, 82) refers to the *post mortem* effects that influence our perception of the faunal material. Of these, fragmentation is of primary interest here, since Iron Age bone assemblages from Slovenia are often remarkably poorly preserved and contain a relatively high percentage of non-identifiable speci-

Table 1: Faunal lists of the studied settlements in comparison with the large Hallstatt Period assemblage from Most na Soči
 Tab. 1: Seznam favne z obravnavanih najdišč v primerjavi z večjim halštatskodobnim vzorcem z Mosta na Soči

Taxa	Kunkel		Vesela gora				Most na Soči	
	NISP	%	Hallstatt halstat. NISP	%	Medieval srednjev. NISP	%	NISP	%
Cattle (<i>Bos taurus</i> L. 1758) govedo	128	45.4	37	47.4	40	61.5	1246	42.2
Sheep (<i>Ovis aries</i> L. 1758) ovca	14	5.0	5	6.4	3	4.6	479	16.2
Goat (<i>Capra hircus</i> L. 1758) koza	1	0.4	–	–	2	3.1	44	1.5
Sheep/goat (<i>Caprinae</i> Gray) ovca/koza	99	35.1	23	29.5	18	27.7	889	30.1
Pig (<i>Sus domesticus</i> Erxl. 1777) svinja	26	9.2	8	10.3	1	1.5	236	8.0
Horse (<i>Equus caballus</i> L. 1758) konj	–	–	–	–	–	–	10	0.3
Red deer (<i>Cervus elaphus</i> L. 1758) jelen	–	–	2	2.6	–	–	30	1.0
Roe deer (<i>Capreolus capreolus</i> L. 1758) srna	1	0.4	1	1.3	–	–	3	0.1
Wild pig (<i>Sus scrofa</i> L. 1758) divja svinja	–	–	2	2.6	–	–	14	0.5
Dog (<i>Canis familiaris</i> L. 1758) pes	13	4.6	–	–	1	1.5	5	0.2
Total identifiable Skupaj opredeljivih	282		78		65		2956	
Large mammal Veliki sesalci	66		29		4		1462	
Small mammal Mali sesalci	35		15		–		735	
Settlement total Naselbina skupaj	383		122		69		5153	

NISP = število določljivih ostankov

Table 2: Bone measurements after von den Driesch (1976)

Tab. 2: Mere kosti, po von den Drieschevi (1976)

		Kunkel						
Species, vrsta	Bone, kost	G1	Bp	Dp	SB	SD	Bd	Db
sheep, ovca	radius	–	–	–	–	–	26.1	17.2
sheep, ovca	radius	–	–	–	15.1	7.9	25.9	17.9
sheep, ovca	radius	–	24.2	14.1	–	–	–	–
sheep, ovca	radius	–	28.5	15.8	–	–	–	–
sheep, ovca	radius	–	29.5	14.1	–	–	–	–
sheep, ovca	astragalus	26.2	25.9*	–	–	–	17.2	15.6
sheep, ovca	astragalus	28.9	26.6*	–	–	–	17.6	15.9
pig, svinja	tibia	–	–	–	–	–	29.8	26.9
dog, pes	scapula	–	–	–	–	–	17.9	28.1
dog, pes	tibia	145.0	29.1	28.9	10.3	–	18.2	13.5
roe deer, srna	metacarpus	–	22.0	15.2	–	–	–	–
		Vesela Gora (Hallstatt, halštatske)						
Species, vrsta,	Bone, kost	G1	Bp	Dp	SB	SD	Bd	Dd
cattle, govedo	lower, spodnji M3	35.0	14.5**	–	–	–	–	–
red deer, jelen	metatarsus	–	42.9	41.8	–	–	–	–
		Vesela Gora (Medieval, srednjeveške)						
Species, vrsta	Bone, kost	G1	Bp	Dp	SB	SD	Bd	Dd
cattle, govedo	lower, spodnji M3	34.1	13.3**	–	–	–	50.9	75.0
cattle, govedo	scapula	–	–	–	–	–	–	–
cattle, govedo	metacarpus	–	51.9	32.8	–	–	–	–
cattle, govedo	metatarsus	–	–	–	–	–	45.4	25.5
cattle, govedo	metatarsus	–	–	–	–	–	54.7	30.5
cattle, govedo	metatarsus	–	51.2	47.1	–	–	–	–
sheep, ovca	humerus	–	–	–	–	–	27.7	24.5
sheep, ovca	radius	–	–	–	–	–	30.5	16.5

Note: * = in the case of astragalus this measurement is medial length.

** = in the case of the lower third molar this measurement is the greatest breadth of tooth.

Opomba: * = v primeru astragala gre za srednjo dolžino.

** = v primeru spodnjega tretjega molarja gre za največjo širino zoba.

mens. The number of measurable bones (*Tab. 2*) is similarly small (Bartosiewicz 1985, 109).

There is a clear logical relationship between identifiability and fragmentation: better preserved bones are easier to recognize. This is well illustrated by the relatively small mean fragment lengths of nonidentifiable bones in *Tables 3* to *5* (mean lengths of these bone fragments from both "Large" and "Small" mammals are less than 4 cm). A water-sieving experiment also showed that using only hand collection (as was the case with the assemblages studied here) fragments smaller than 1.9 cm are likely to be lost with a 95% probability (Bartosiewicz 1988, 269). Experience shows, however, that in the case of macromammalian remains (such as bones of domesticates), even somewhat larger pieces, safely recovered by meticulous hand collection, are difficult to recognize.

Although natural agents, such as oscillations in temperature and soil pressure as well as unintentional trampling undoubtedly contribute to fragmentation, small bone splinters are frequently encountered in themselves without matching pieces within the same feature. In the preliminary study devoted to Most na Soči it was implicitly hypothesized that this intensive fragmentation may be culturally determined, (Bartosiewicz 1985, 116) that is, butchering and culinary tradition acts as a major taphonomic factor in produ-

cing the great number of small and, thus, nonidentifiable fragments. Larger bones may be smashed during secondary butchering to produce more easily manageable cuts for the household pot. Marrow extraction may result in similarly small fragments (Binford 1978, 153).

This hypothesis was tested using bone materials from Kunkel and Vesela gora. During the identification process each bone fragment from these sites was classified into size groups with 1 cm intervals.

Hallstatt Period materials from the two settlements were compared to each other and to the later (Medieval) component of Vesela gora, which was deposited under comparable soil conditions.

As may be seen from the statistical parameters, with only one exception, significant ($P \leq 0.05$) differences occur only between the remains of large vs. small mammals (*Tab. 6* and *7*) although the actual differences in these cases are far smaller than could be expected on the basis on the live weight or complete bone dimensions of these animals. This is another very obvious illustration of earlier observations by Binford and Bertram (1977, 98).

The only significant difference within the same size category was found between the small mammalian remains from Kunkel and the Medieval component of Vesela gora. Measures of dispersion listed in *Table 6*

Table 3: The distribution of species and skeletal parts from Kunkel
Tab. 3: Zastopnost vrst in skeletnih delov v Kunklu

	Cattle Govedo	Sheep Ovca	Goat Koza	Caprine deer Drobnica	Pig Svinja	Roe deer Srna	Dog Pes	Large mammal Veliki sesalci	Small mammal Mali sesalci
Horn core, rožnica	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Frontale	2	-	-	-	2	-	-	-	-
Neurocranium	3	-	-	3	-	-	3	-	3
Zygomatic	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Maxilla	1	-	-	-	1	-	2	-	-
Mandibula	19	-	-	8	1	-	1	-	1
Tooth, zob	37	-	-	19	11	-	-	-	-
Vertebrae									
cervical, vratna	-	-	-	-	-	-	-	-	1
thoracic, prsna	-	-	-	-	1	-	-	-	-
lumbar, ledvena	-	-	-	3	-	-	-	-	-
sacral, križna	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Ribs, rebra	2	-	-	12	1	-	2	8	15
Scapula	5	-	-	4	1	-	1	2	-
Humerus	7	1	-	8	1	-	-	-	-
Radius	7	-	-	7	1	-	1	-	-
Ulna	3	-	-	-	-	-	-	-	-
Metacarpus	4	3	-	4	1	1	-	-	-
Phalanx proximalis	1	-	-	2	-	-	-	-	-
Ilium	1	-	-	3	-	-	-	-	-
Acetabulum	6	-	-	3	-	-	-	-	-
Femur	6	1	-	7	1	-	-	-	-
Tibia	12	-	-	12	3	-	1	1	-
Astragalus	1	2	-	-	-	-	-	-	-
Calcaneus	-	-	-	-	1	-	-	-	-
Metatarsus	8	1	-	1	-	-	1	-	-
Long bone, dolga kost	-	-	-	2	-	-	-	37	9
Flat bone, kratka kost	1	-	-	-	-	-	-	18	6
Number, število	128	14	1	99	26	1	13	66	35
Mean length (cm)	5.8	5.9	3	4.4	4.2	8.0	5.3	3.9	3.1
Srednja dolžina									

Note: The material also included a red deer antler fragment and remains of a hamster skeleton.
Opomba: V gradivu so bili tudi fragment jelenovega rogovja in ostanki hrčkovega skeleta.

Table 4: The distribution of species and skeletal parts from Vesela gora (Hallstatt)
 Tab. 4: Zastopanost vrst in skeletnih delov na Veseli gori (halštatskodobni ostanki)

	Cattle Govedo	Sheep Ovca	Goat Koza	Caprine deer Drobnica	Pig Svinja	Red deer Jelen	Roe Srna	Large mammal Veliki sesalci	Small mammal Mali sesalci
<i>Frontale</i>	2	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Neurocranium</i>	-	-	-	-	-	1	-	-	-
<i>Maxilla</i>	-	-	-	-	1	-	-	-	-
<i>Mandibula</i>	8	-	-	1	2	-	-	-	-
<i>Ramus mandibulae</i>	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Tooth, zob	2	-	-	2	2	-	-	-	-
<i>Vertebrae</i>									
thoracic, prsna	-	-	-	-	-	-	-	-	1
lumbar, ledvena	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ribs, rebra	3	-	-	-	-	-	-	2	4
<i>Scapula</i>	4	-	-	1	1	-	-	2	-
<i>Humerus</i>	4	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Radius</i>	-	-	-	2	-	-	-	-	-
<i>Metacarpus</i>	2	1	-	-	-	-	-	-	-
<i>Phalanx proximalis</i>	-	-	-	1	1	-	-	-	-
<i>Acetabulum</i>	3	-	-	-	2	-	-	-	-
<i>Femur</i>	1	1	-	1	-	-	-	-	-
<i>Tibia</i>	1	-	-	9	1	-	-	-	1
<i>Astragalus</i>	1	1	-	-	-	-	-	-	-
<i>Metatarsus</i>	1	2	-	-	-	1	1	-	-
Long bone, dolga kost	-	-	-	6	-	-	-	13	8
Flat bone, ploščata kost	-	-	-	-	-	-	-	10	-
Number, število	37	5	-	23	10	2	1	29	15
Mean length (cm)	5.4	5.4	-	4.2	5.9	7.0	5.0	3.8	3.7
Srednja dolžina									

Note: The pig femur splinter and one of the tibia fragments may originate from wild individuals.

Opomba: Odlomek femurja svinje in eden od fragmentov tibije morda pripadata divjim primerkom.

Table 5: The distribution of species and skeletal parts from Vesela gora (Medieval)

Tab. 5: Zastopanost vrst in skeletnih delov na Veseli gori (srednjeveški ostanki)

	Cattle Govedo	Sheep Ovca	Goat Koza	Caprine Drobnica	Pig Svinja	Dog Pes	Large mammal Veliki sesalci
Horn core, rožnica	-	-	2	-	-	-	-
<i>Neurocranium</i>	2	-	-	-	-	-	-
Zygomatic	1	-	-	-	-	-	-
<i>Maxilla</i>	-	-	-	-	1	1	-
<i>Mandibula</i>	2	-	-	1	-	-	-
Tooth, zob	3	1	-	1	-	-	-
<i>Vertebrae</i>							
axis, nedol.	1	-	-	-	-	-	-
cervical, vratna	1	-	-	-	-	-	-
Ribs, rebra	2	-	-	-	-	-	1
<i>Scapula</i>	2	-	-	-	-	-	-
<i>Humerus</i>	1	1	-	1	-	-	-
<i>Metacarpus</i>	1	1	-	-	-	-	-
<i>Phalanx</i>							
<i>proximalis</i>	6	-	-	-	-	-	-
<i>media</i>	5	-	-	-	-	-	-
<i>Ilium</i>	1	-	-	-	-	-	-
<i>Acetabulum</i>	1	-	-	-	-	-	-
<i>Femur</i>	2	-	-	1	-	-	-
<i>Tibia</i>	4	-	-	6	-	-	-
<i>Astragalus</i>	1	-	-	-	-	-	-
<i>Metatarsus</i>	4	-	-	-	-	-	1
Long bone, dolga kost	-	-	-	8	-	-	-
Flat bone, kratka kost	-	-	-	-	-	-	2
Number, število	40	3	2	18	1	1	4
Mean length (cm)	6.4	6	6	5.2	5	3	3.7
Srednja dolžina							

Note: A human ulna was also found in this bone material.

Opomba: Med tem kostnim gradivom je bila najdena tudi človeška ulna.

Table 6: Univariate statistics of fragment lengths (in cm) by two animal size categories from two periods of two sites
 Tab. 6: Statistike dolžin fragmentov (v cm) po dveh živalskih velikostnih skupinah, iz dveh obdobjih dveh najdišč

Site Najdišče	Period Obdobje	Size category Velikostna skupina	n	Mean value Srednja vrednost	Standard deviation Standardna deviacija	Standard error of mean Povprečna standardna napaka
Kunkel	Hallstatt halštat	large, veliki	194	5.008	1.681	0.145
		small, mali	198	4.359	1.649	0.136
Vesela gora	Hallstatt halštat	large, veliki	68	5.368	1.965	0.319
		small, mali	54	4.451	1.912	0.343
	Medieval srednji vek	large, veliki	44	5.676	1.765	0.290
		small, mali	25	5.294	1.961	0.475

Table 7: Pooled t-values and the significance of differences between fragment lengths in the discussed groups
 Tab. 7: Vrednosti t-preizkusa in značilnosti razlik med dolžinama fragmentov v obravnavanih skupinah

Site Najdišče	Period Obdobje	Size category Velikostna skupina	Kunkel		Vesela gora		Medieval srednjeveški	
			small mali	large veliki	small mali	large veliki	small mali	
Kunkel	Hallstatt halštat	large, veliki	3.76***	-0.87	1.85	-1.86	-0.47	
		small, mali		-3.25***	-0.28	-4.28***	-2.17*	
Vesela gora	Hallstatt halštat	large, veliki			1.95*	-0.71	0.13	
		small, mali			-2.74*	-1.45		
	Medieval Srednji vek	large veliki					0.71	

Levels of significance: *: $P \leq 0.05$, ***: $P \leq 0.005$
 Stopnji značilnosti: *: $P \leq 0.05$, ***: $P \leq 0.005$

show that fragmentation at Kunkel was most homogeneous. Although mean values for the Hallstatt material from Vesela gora were similarly small, the standard deviations and coefficients of variation for these fragments were higher. Consequently, systematically larger Medieval fragments showed more of a size overlap with Hallstatt material from the same site, while small mammalian remains from Kunkel could be distinguished as separate.

CONCLUSIONS

Faunal characteristics of the Hallstatt Period settlements of Kunkel and Vesela gora show remarkable similarity to the large and, thus, more reliable archaeozoological sample from Most na Soči. An overwhelming dominance of domestic animal remains may be observed, with major roles played by cattle and Caprines as meat suppliers. The importance of hunting was negligible. However, red deer antler was a relatively important raw material in Iron Age Central Europe (Kossack 1959, 69) and was represented in the large

assemblage from Most na Soči as well (Bartosiewicz 1985, 109). Only one piece was identified from Kunkel, which could very well be a fragment of shed antler.

This type of Iron Age animal keeping has been described by several authors in the area concerned as summarized by Bökönyi (1974, 73). It appears that a wide range of domestic plants and animals were exploited by Hallstatt populations in Central Europe. Jahnkuhn (1969, 76) emphasizes the importance of cattle, pig, sheep and goat.

The fragmentation study in this paper indicated, however, that the numerical dominance of cattle bone splinters in the bone assemblage should be treated cautiously. The higher intensity natural and artificial fragmentation of larger animal bones may lead to the overrepresentation of large Ungulates in terms of NISP. Although this is in practice compensated by significantly larger meat outputs by these large animals, the exact relationship between size related preservation and actual differences in meat yield cannot be quantified.

The higher degree of fragmentation in Hallstatt materials could be partially demonstrated in numerical terms.

Acknowledgements

Help and support by Prof. Drago Svoljšak and the staff of Narodni muzej in Ljubljana should be acknowledged here. The English text was revised by Dr. Alice M. Choyke.

- BARTOSIEWICZ, L. 1985. Most na Soči: a preliminary faunal analysis of the Hallstatt Period settlement. – *Arh. vest.* 36, 107–130, Ljubljana.
- BARTOSIEWICZ, L. 1988. Water sieving experiment at Órmenyut Site 54. – In: *Archaeometrical Research in Hungary*, 267–274, Budapest.
- BINFORD, R. L., BERTRAM, J. B. 1977. Bone frequencies and attritional processes. – In: *For Theory Building in Archaeology*, 17–153, New York.

- BINFORD, L. R. 1978. *Nunamiut Ethnoarchaeology*. – Studies in Archaeology, New York.
- BÖKÖNYI, S. 1974. *History of Domestic Mammals in Central and Eastern Europe*. – Budapest.
- DRIESCH, A. von den 1976. *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*. – Peab. Mus. Bull. 1, Cambridge MA.
- EFREMOV, I. A. 1940. Taphonomy, a new branch of Paleontology. – *Pan-Amer. Geol.* 74, 81–93.
- GRAYSON, D. K. 1984. *Quantitative Zooarchaeology*. – Studies in Archaeological Science, New York.
- JAHNKHUN, H. 1969. *Vor- und Frühgeschichte vom Neolithikum bis zur Völkerwanderungszeit*. – Deutsche Agrargeschichte 1, Stuttgart.
- KOSSACK, G. 1959. *Südbayern während der Hallstattzeit*. – Berlin.
- WILLIAMS, F. 1979. *Reasoning with Statistics*. – New York, London.

Živalski ostanki iz dveh halštatskodobnih naselbin v Sloveniji

Prevod

UVOD

Med poskusnimi izkopavanji, ki jih je vodil dr. Janez Dular (Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Ljubljana) v sodelovanju s prof. Dragom Svoljškom iz Narodnega muzeja v Ljubljani in prof. Borutom Križem (Zavod za varstvo naravnih in kulturne dediščine, Novo mesto) na vrsti halštatskih najdišč na Dolenjskem (cf. J. Dular *et al.*, *Arh. vest.* 42, 1991), so bili najdeni različno veliki vzorci živalskih kosti. Članek obravnava naselbinsko gradivo te vrste iz Kunkla pod Vrhtrebnjem in z Vesele gore v Brinju. Med izkopavanji na Veseli gori je prišlo na dan tudi nekaj srednjeveškega gradiva, ki na tem mestu ne bo obširneje analizirano, vendar je zanimivo z vidika tafonomskega ovrednotenja gradiva.

GRADIVO IN METODA

Zastopanost favne na obeh najdiščih, pa tudi na Mostu na Soči, večji halštatski naselbini, ki je že bila analizirana (Bartosiewicz 1985, 108), je prikazana na tabeli 1. Glede na sorazmerno majhno število kosti, najdenih pri poskusnih izkopavanjih, so na tabeli navedeni samo primerki, ki jih je bilo mogoče določiti (NISP – *number of identifiable specimens*), njihovo število in procenti.

Poleg angleških in latinskih imen za vrste je treba razložiti tri imena na tem seznamu favne. Ostanke ovce/koze so označeni kot *Caprinae* v primerih, ko ni bila mogoča identifikacija pod nivojem poddružine. Kosti, ki jih ni bilo mogoče natančno opredeliti, so navedene kot ostanke »velikih« in »malih« sesalcev, definiranih na drugem mestu (Bartosiewicz 1985, 108, op. 1). Te kategorije so bile razširjene tudi na opredeljeni kostni material v kasnejši kvantitativni analizi: fragmentarnost je bila preučena na osnovi statistik velikosti fragmentov in ustreznih t-preizkusov (Williams 1979, 72).

REZULTATI

1. Značilnosti favne

Kljub majhnemu obsegu so zbirke, najdene med poskusnimi izkopavanji v halštatskih plasteh Kunkla in Vesele gore, presenetljivo podobne tistim z Mosta na Soči, kar zadeva zastopanost domačih živalskih vrst (tab. 1). Edino pomembno

razliko predstavlja prisotnost kosti konja na Mostu na Soči, vendar majhen delež te vrste v večjem vzorcu ne preseneča, upoštevajoč statistično verjetnost (Grayson 1984, 138). Oscilacije v procentualni zastopanosti konja in psa si je mogoče razlagati tudi z nemesnim izkoriščanjem teh živali. Zastopanost favne v teh majhnih halštatskodobnih zbirkah z dveh obravnanih najdišč je torej v skladu s prejšnjimi opažanji v večjem obsegu na Mostu na Soči.

Majhna količina srednjeveškega gradiva sama na sebi ne vsebuje bistvenih podatkov o favni, izpričuje pa uživanje mesa domačih živali, predvsem goveda in drobnice.

2. Fragmentarnost

Tafonomija, koncept, ki ga je uvedel paleontolog Efremov (1940, 82), zadeva dejavnike, ki učinkujejo *post mortem* in ki vplivajo na naše zaznavanje živalskega gradiva. Med temi nas na tem mestu najbolj zanima fragmentarnost, saj so zbirke železnodobnih kostnih ostankov iz Slovenije čisto izredno slabo ohranjene in vsebujejo sorazmerno visok procent neopredeljivih primerkov, število merljivih kosti (tab. 2) pa je majhno (Bartosiewicz 1985, 109).

Med določljivostjo na taksonomski ravni in fragmentarnostjo je jasna logična zveza: bolj ohranjene kosti je lažje prepoznati. Dobro ilustracijo predstavljajo sorazmerno majhne srednje dolžine fragmentov neopredeljivih kosti na tabelah 3 do 5 (srednje dolžine teh kostnih fragmentov, pripadajočih tako »velikim« kot »malim« sesalcem, so manj kot 4 cm). Eksperiment z izpiranjem je tudi pokazal, da se ob izključno ročnem nabiranju (kar velja za tukaj preučevane zbirke) fragmenti, manjši od 1,9 cm, izgubijo s 95 % verjetnostjo (Bartosiewicz 1988, 269). Izkušnja pa kaže, da je v primeru ostankov velikih sesalcev (npr. kosti domačih živali) težko prepoznati celo nekoliko večje kose, ki jih z natančnim ročnim nabiranjem zanesljivo najdemo.

Čeprav naravni dejavniki, tako kot nihanja v temperaturi in pritiski zemlje, pa tudi nenamerno tacanje, nedvomno prispevajo k fragmentarnosti, se majhni kostni odlomki pogosto najdejo sami, brez ustreznih kosov znotraj iste enote. V preliminarni študiji Mosta na Soči je bila implicitno postavljena hipoteza, da je ta močna fragmentarnost nemara kulturno pogojena (Bartosiewicz 1985, 116), da so namreč razkosavanje in postopki, vezani na kulinarčno tradicijo, bili glavni tafonomski faktor pri nastajanju velikega števila majhnih in zaradi tega neopredeljivih fragmentov. Večje kosti so morda bile zdrobljene med sekundarnim razkosavanjem, ko je bilo potrebno pripraviti prikladnejše kose za kuhinjski lonec. Prido-

bivanje mozga ima lahko za posledico nastanek podobno majhnih fragmentov (Binford 1978, 153).

Ta hipoteza je bila preverjena na gradivu iz Kunkla in z Vesele gore. V procesu identifikacije je bil vsak kostni fragment s teh najdišč razporejen v velikostne skupine z intervali 1 cm.

Halštatskodobno gradivo iz ene in druge naselbine smo primerjali med seboj, pa tudi s kasnejšim (srednjeveškim) gradivom z Vesele gore, ki je nastalo v podobnih razmerah.

Kot je mogoče videti iz statističnih parametrov, značilne razlike ($P \leq 0,05$), z eno samo izjemo, nastopajo samo med ostanki velikih in malih sesalcev (tab. 6 in 7), čeprav so dejanske razlike v teh primerih veliko manjše, kot bi bilo mogoče pričakovati na osnovi žive teže ali dimenzij celih kosti teh živali. To je še ena zelo očitna ilustracija prejšnjih opažanj Binforda in Bertrama (1977, 98).

Edina značilna razlika znotraj iste velikostne kategorije je bila najdena med ostanki malih sesalcev iz Kunkla in srednjeveško komponento z Vesele gore. Mere variabilnosti, navedene v tabeli 6, kažejo, da je bila fragmentarnost v Kunklu izredno homogena. Čeprav so bile srednje vrednosti za halštatsko gradivo z Vesele gore podobno majhne, so bile vrednosti standardnih deviacij in koeficientov variacije za te fragmente večje. Zaradi tega so sistematično večji srednjeveški fragmenti pokazali večjo prekrivanje v velikosti s halštatskim gradivom z istega najdišča, medtem ko je bilo mogoče ostanke malih sesalcev iz Kunkla razlikovati kot posebno skupino.

ZAKLJUČKI

Značilnosti favne iz halštatskodobnih naselbin Kunkel in Vesela gora kažejo izredno podobnost z večjim in zato bolj

zanesljivim arheozoološkim vzorcem z Mosta na Soči. Opaziti je izredno prevlado ostankov domačih živali, med katerimi izstopajo govedo in drobnica kot glavni viri mesa. Pomen lova je bil zanemarljiv. Vendar so bili jelenji rogovi sorazmerno pomembna surovina v železnodobni Srednji Evropi (Kossack 1959, 69) in so zastopani tudi v veliki zbirki z Mosta na Soči (Bartosiewicz 1985, 109). V gradivu iz Kunkla je bil identificiran samo en kos, ki bi prav lahko bil fragment odpadlega rogovja.

Takšno obliko železnodobnega gojenja živali na zadevnem področju je opisalo več avtorjev, povzel pa Bökönyi (1974, 73). Kaže, da je halštatsko prebivalstvo Srednje Evrope izkoriščalo veliko število domačih rastlin in živali. Jankuhn (1969, 76) poudarja pomen goveda, svinje, ovce in koze.

Preučevanje fragmentarnosti v tem članku pa je pokazalo, da moramo numerično prevlado odlomkov kosti goveda jemati z rezervo. Intenzivnejša naravna in umetna fragmentacija kosti večjih živali lahko vodi v preveč številno zastopanost velikih kopitarjev na osnovi NISP. Čeprav se to v praksi izravnava z občutno večjo količino mesa, ki ga dajejo te velike živali, ni mogoče kvantificirati točnega razmerja med ohranjenostjo, pogojeno z velikostjo, in dejanskimi razlikami v količini razpoložljivega mesa.

Večjo stopnjo fragmentarnosti v halštatskem gradivu je bilo mogoče deloma numerično dokazati.

Zahvale:

Za pomoč in podporo se želim zahvaliti prof. Dragu Svoljšku in osebjem iz Narodnega muzeja v Ljubljani. Angleški tekst je pregledala Dr. Alice M. Choyke.

Dr. László Bartosiewicz
Institute of Archaeology
Hungarian Academy of Sciences
Uri u. 49
H-1250 Budapest

Nalazi prahistorijskih ostava na području Istre

Kristina MIHOVIĆ

Izvlaček

Članek obravnava vse znane prazgodovinske zakladne najdbe iz Istre. Najstarejša najdba, skupina bakrenih sekir iz Boljuna, je bila tudi najprej odkrita. Poznobronastodobne zakladne najdbe sekir iz Oprtlja, iz Baredin pri Brtonigli in z Monte Maestà (Debeljak) pri Štinjanu so vse izgubljene, objavljene pa so bile le delno. V novjšem času odkriti najdbi s Kosmatega Kostela pri vasi Opatija (občina Buzet) in s Tivolija v Puli sta tukaj prvič objavljene. Medtem ko vsebuje prva (Kosmati Kostel) samo železne predmete (sulične osti, odlomke krivih mečev in dele plavutastih sekir), se nahajajo v drugi (Pula-Tivoli) poleg bronaste in železnega orožja in orodja (bronaste sulične osti, del bronaste sekire, železne sulične osti, krivi meči in nabodala za raženj) še brezoblični kosi bronu in železa. Obe sta zelo podobni notranjskima zakladnima najdbama s Tržišča pri Cerknici in z Gradišča pri Trnovem. Tudi datirani sta podobno, in sicer v čas okrog leta 600 ali v drugo polovico 7. st. pr. n. š. oziroma v tretjo razvojno stopnjo istrske skupine.

Abstract

The paper deals with prehistoric hoards found to date on the territory of Istria. The oldest is a set of copper axes from Boljun. The Late Bronze Age hoards of axes from Oprtlj, Baredine near Brtonigla and Monte Maestà (Debeljak) near Štinjan are all lost and have been only partly published. Closely examined and catalogued are the hoard with iron objects from Kosmati Kostel, near the village of Opatija (municipality of Buzet), containing spearheads, machaira fragments and parts of winged axes, and from Pula-Tivoli, consisting of bronze and iron weaponry (bronze spearheads, a fragment of a bronze axe, iron spearheads and machairae, spits etc.) and amorphous bronze and iron lumps. The latter hoards are compared with those from Tržišče near Cerknica and Gradišče near Trnovo and similarly dated to circa 600 B. C. or in the second half of the 7th century (stage III of the development of Istrian group).

Nalazi prahistorijskih ostava na području Istre, kao geografske cjeline, vrlo su rijetki, slabo su dokumentirani i većinom izgubljeni (sl. 1).

Od ranijih nalaza, sačuvana je samo ostava, ili dio ostave bakrenih sjekira iz Boljuna. Prema podacima Š. Ljubića u Arheološkom muzeju u Zagrebu, pohranjene su tri bakrene sjekire, nađene u Boljunu, a Muzeju ih je darovao Mate Mandić iz Kastva, tada urednik tršćanskog lista »Naša sloga«.¹

Ostava Boljun, općina Pazin (sl. 2).

a. Bakrena sjekira, prelomljena i popravljena. Težina 401 g (inv. br. 2753);

b. Bakrena sjekira. Težina 397 g (inv. br. 2754);

c. Bakrena sjekira. Težina 488 g (inv. br. 2755).

Sačuvane sjekire tipološki djeluju kao prelazni oblik između lepezastih i plosnatih sjekira. Slične nalaze na području *Caput Adriae*, tumače kao import iz eneolitskih proizvodnih centara, kao što su Mondsee i Ljubljansko barje. Uobičajene su za eneolitik, odnosno u okviru kultura Remedello i zvonolikih čaša, za Italiju. U Istri se nalaz iz Boljuna dobro nadovezuje na pojedinačne nalaze ulomaka keramike ljubljanske kulture iz pećina kod sela Serbani, Cingarele i iz Nezakcija.²

Drugi Ljubićev podatak o nalazu »mnogo bakrenih predmeta u Starom Draguču«, izgleda pretjeran, ali ga je, isto tako nemoguće provjeriti. Svi drugi izvori o nalazu iz Starog Draguča, godine 1878., spominju

samo brončani bodež i sjekiru, znači, sasvim različit karakter materijala.³

Marchesetti spominje nalaz ostave 12 brončanih sjekira iz Oprtlja, koje su izgubljene,⁴ i zatim drugu ostavu, nađenu u Baredinama kod Brtonigle. Ovu posljednju, sačinjavale su 4 brončane sjekire, također nestale.⁵ U novijoj literaturi, došlo je do mišljenja naziva Baredine kod Brtonigle sa Brtoniglom, dva geografski vrlo bliska lokaliteta. Marchesetti u svom popisu spominje nalaz ostave iz Baredina, a crtežima je prikazao 3 brončane sjekire iz Brtonigle, za koje ne znamo ništa o okolnostima nalaza, dakle, čini mi se, ipak dva različita lokaliteta (sl. 4).⁶

Godine 1902., prilikom gradnje vojnih objekata, otkrivena je ostava brončanih predmeta na Monte Maestà (kota 60 m), kod Štinjana, u južnoj Istri, nedaleko Pule. Prema Gnirsovom opisu, Monte Maestà je zajedno sa susjednim vrhom, Monte Grosso (Debeljak – kota 67 m), bedemima bio povezan u jedinstveno naselje. Danas su tragovi potpuno nestali (sl. 7: 7). Od sadržaja ostave sa M. Maestà, Gnirs je objavio 3 sjekire sa zaliscima, koje su u to vrijeme još bile kod nalaznika, a zatim ubrzo nestale (sl. 3).⁷

Prema crtežima, obje grupe objavljenih sjekira, pripadaju tipovima kasnog brončanog doba. Sjekire iz M. Maestà (Debeljak), pripadaju tipovima sa zaliscima na sredini, sličnim nalazu na pr. iz ostave Merlara, datirane u Ha A1, odnosno protovilanovskoj kulturi

12. st. pr. n. e.,⁸ razdoblju koje odgovara Fazi II ostava sjeverozapadne Hrvatske,⁹ gdje su sjekire sa zaliscima na sredini, uobičajene. Prema poznatim okolnostima nalaza i sadržaju, većina tih ostava, kao i ostava sa M. Maestà (Debeljak), pripadale su ljevačima bronce.¹⁰

Zbog rijetkosti nalaza brončanih predmeta općenito na području Istre, odlučila sam se osvrnuti, također na grupu sjekira iz Brtonigle. Iako su nam okolnosti nalaza nepoznate, djeluju kao dio ostave. Par sjekira sa zaliscima (sl. 4: a–b), izgleda nešto mlađi od onih sa M. Maestà. Zalisci su već više postavljeni i imaju istaknut prelaz u sječivo, tipičnu karakteristiku italjskih sjekira. Slične su nalazima iz Cremona¹¹ ili Piediluco,¹² koje su uvrštene među tipove stupnja Terni II, datiranog u 9. st. pr. n. e.,¹³ iako se pojavljuju već dosta ranije, na pr. iz Monte Primo, sa nalazima protovilanoskih nekropola, datiranim u Ha A2,¹⁴ ili Frattesine, također datirane u 11.–10. st. pr. n. e.¹⁵ Ovim karakteristikama, par sjekira iz Brtonigle pripada italjskom tipu sjekire sa zaliscima, koje sa Apeninskog poluotoka prodiru prema južnoalpskom prostoru i do zapadne Panonije.¹⁶

Za šuplju sjekiru iz Brtonigle (sl. 4: c), tipološki najbližu paralelu nalazimo među predmetima iz Offen-

stalla,¹⁷ gdje se nalazi također italjski oblik sjekire sa zaliscima,¹⁸ datirane u kontekstu tipova i oblika Ha B3, južne Bavarske.¹⁹ Slični se oblici pojavljuju već u ostavama Faze IV, sjeverozapadne Hrvatske.²⁰

Posljednji slučajni nalazi ostava u Istri, kronološki su mnogo mlađi od prethodno nabrojanih.

Miniranjem stijena na sjeveroistočnoj padini Kosmatog Kostela (Pietra Pelosa ili Petra Pilosa), općina Buzet, 1965. godine, otkrivena je ostava željeznih predmeta. Kosmati Kostel, naziv je utvrde,²¹ izgrađene na ostacima gradinskog naselja, smještenog na usamljenoj stijeni, kota 119 m, na ulazu u klanac kojim se potok Bračana ulijeva u rijeku Mirnu. Terase gradinskog naselja mogu se prepoznati još samo na sjevernoj strani prema selu Opatija (sl. 5: 1; 6).²² Pored podataka o samoj utvrdi, spominju se također nalazi grobnih urni, rimskog novca i staklenih balzamarija, na poljima u blizini Kosmatog Kostela.²³ Grupa željeznih predmeta, nađena 1965., bila je spremnjena u rascjepu stijene, na oko 5 m iznad doline Bračane. Sakupljene su 4 sjekire sa zaliscima, 8 ulomaka kopalja i vrh jednorednog sječiva – mahaire.²⁴

Ostava Kosmati Kostel²⁵ (Pietra Pelosa, Petra Pilosa) kod sela Opatija, općina Buzet (t. 1).

Opis predmeta:

T. 1

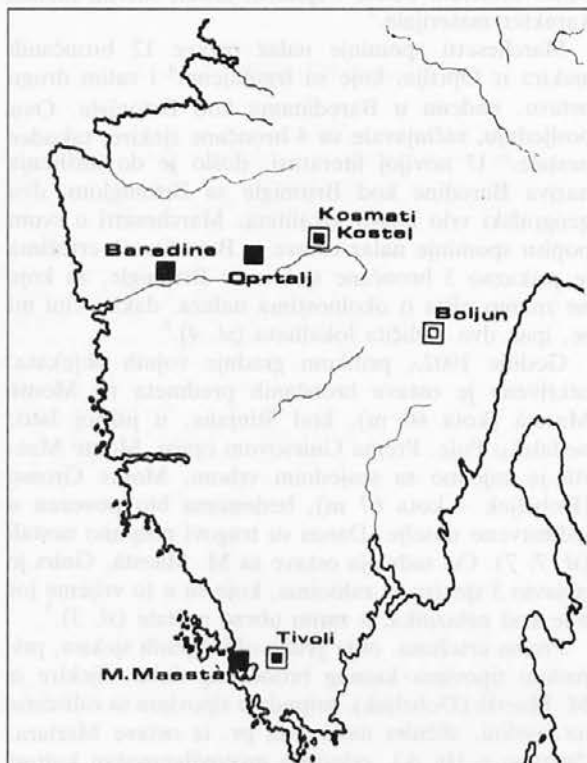
1. Željezno koplje (inv. br. P 278);
2. Vrh željeznog koplja (inv. br. P 284);
3. Željezno koplje (inv. br. P 281);
4. Dva ulomka željeznog koplja (inv. br. P 279);
5. Vrh željeznog koplja (inv. br. P 282);
6. Vrh željeznog koplja (inv. br. P 277);
7. Dio tuljca željeznog koplja (inv. br. P 283);
8. Vrh jednorednog željeznog sječiva – mahaire (inv. br. P 280);
9. Dva ulomka željezne sjekire sa zaliscima (inv. br. P 276);
10. Željezna sjekira sa zaliscima (inv. br. P 273);
11. Željezna sjekira sa zaliscima (inv. br. P 274);
12. Dio željezne sjekire sa zaliscima (inv. br. P 275);
13. Dio željeznog koplja (inv. br. S 4254).

Druga ostava, sakupljena je 1988. god., već u sekundarnom položaju, u nasipu ceste na području zvanom Proština, sjeverno od Fažane, u trouglu kojeg zatvara raskršće ceste iz Fažane za Peroj i Vodnjan (sl. 7: 22; 8). Trasa je pregledana detektorom za metale, u dužini od oko 100 m.²⁶ Na taj način, sakupljeno je pedesetak željeznih i brončanih predmeta, a svi su se nalazili u površinskom sloju nanese jalovine. Pregledom računa u Arhivu Mjesnih zajednica i uzorkom šljunka, zaključili smo, da je materijal bio dovezen još 1984. god., iz kamenoloma granita koji se nalaze na sjevernom rubu Pule, odnosno točnije, iz kamenoloma Tivoli, kojeg koristi RO Istragradnja. Pregledom ostataka brežuljka kamenoloma Tivoli (kota 50 m), na sjeverozapadnom rubu kamenoloma, gdje je spomenute godine vadena jalovina, nakon bageriranja terena za nastavak eksploatacije, preostao je tanki sloj zemlje, gdje smo sakupili samo nekoliko ulomaka neizrazite prahistorijske keramike (sl. 9). U dosadašnjim popisima gradinskih naselja i drugih vrsta prahistorijskih lokaliteta, to se područje ne spominje, ali je zato okruženo nizom izrazitijih gradinskih naselja od ranije

Sl. 1: Nalazi ostava na području Istre.

Abb. 1: Hortfunde in Istrien.

- kasni eneolitik/rano brončano doba
spätes Äneolithikum/Frühbronzezeit
- kasno brončano doba
Spätbronzezeit
- starije željezno doba
ältere Eisenzeit

poznatih, kao što su Šandalj i Vernal, istočno, i cijeli niz gradina južno, već nad pulskim zaljevom (sl. 7).²⁷
Ostava Tivoli, općina Pula (t. 2-4).

Opis predmeta:

T. 2

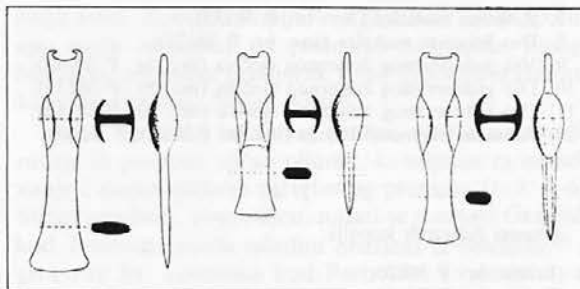
1. Brončano koplje sa facetiranim tuljcem (inv. br. P 38128);
2. Brončano koplje s listom ukrašenim motivom vučjeg zuba (inv. br. P 38100);
3. Fragmentirano brončano koplje (inv. br. P 38102);
4. Dio središnjeg rebra brončanog koplja (inv. br. P 38150);
5. Dio sječiva brončane sjekire (inv. br. P 38129);
6. Amorfnu grumenje bronce (inv. br. P 38112, P 38132);
7. Dio lista željeznog koplja (inv. br. P 38125);
8. Željezno koplje (inv. br. P 38124);
9. Dio lista željeznog koplja (inv. br. P 38142);
10. Kratki list i dio tuljca željeznog koplja (inv. br. P 38120);
11. Dio lista željeznog koplja (inv. br. P 38144);
12. Željezno koplje (inv. br. P 38132);
13. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38126);
14. Vrh željeznog koplja (inv. br. P 38116);
15. Fragmentirano željezno koplje (inv. br. P 38122);
16. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38123);
17. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38118).

T. 3

1. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38141);
2. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38108);
3. Dio željeznog koplja (inv. br. P 38134);
4. Željezni ražanj (inv. br. P 38146);
5. Vrh željeznog ražnja (inv. br. P 38136);
6. Vrh željeznog ražnja (inv. br. P 38143);

Sl. 2: Boljun, ostava bakrenih sjekira (sve = 1 : 2).

Abb. 2: Boljun, Hortfund der kupfernen Flachbeile (alles = 1 : 2).

Sl. 3: Monte Maestà, dio ostave (po A. Gnirsu). Sve bronca.

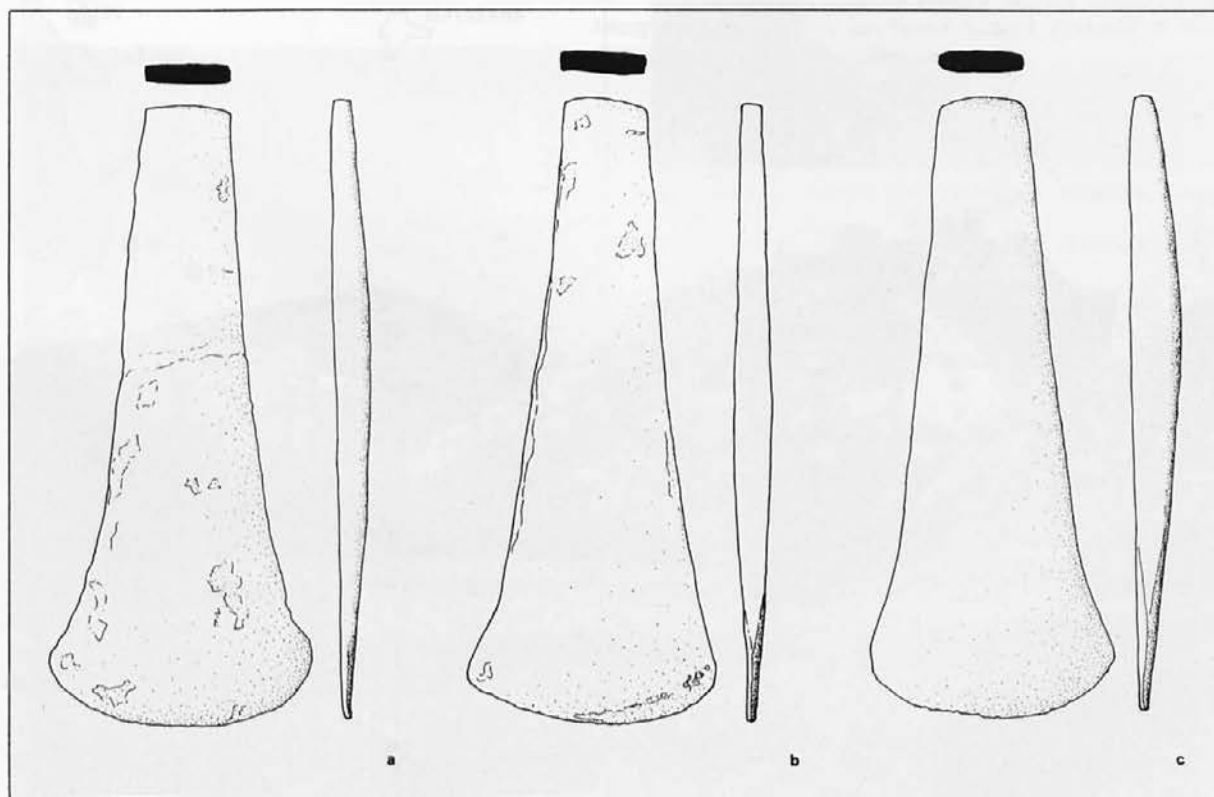
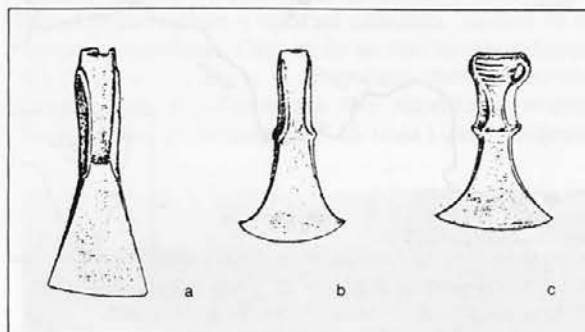
Abb. 3: Monte Maestà, Teil des Hortfundes (nach A. Gnirs). Alles Bronze.

Sl. 4: Brtonigla (po C. Marchesettiju). Sve bronca.

Sve = 1 : 3.

Abb. 4: Brtonigla (nach C. Marchesetti). Alles Bronze.

Alles = 1 : 3.

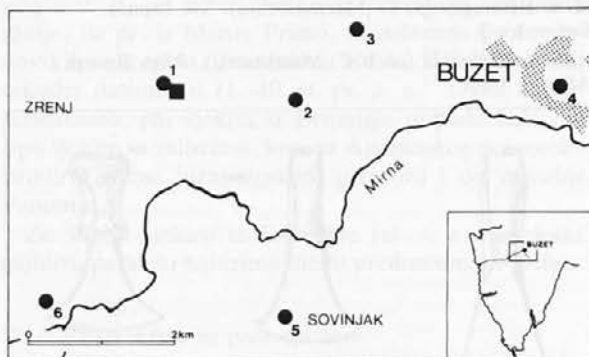

7. Željezna mahaira (inv. br. P 38133);
8. Dio željezne mahaire (inv. br. P 38127);
9. Vrh jednorednog željeznog sječiva (inv. br. P 38140);
10. Dio jednorednog željeznog sječiva (inv. br. P 38135);
11. Dio jednorednog željeznog sječiva (inv. br. P 38119);
12. Amorfni fragmenti željeza (inv. br. P 38113, P 38130).

T. 4

Ulomci željeznih kopalja:

1. inv. br. P 38020;
2. inv. br. P 38106;
3. inv. br. P 38107;
4. inv. br. P 38148;
5. inv. br. P 38147;
6. inv. br. P 38105;

Sl. 5: Karta gradinskih naselja uz gornji tok rijeke Mirne.

1. Kosmati Kostel; 2. Meja; 3. Sv. Petar; 4. Buzet;
5. Sovinjak; 6. Sv. Stjepan.

Abb. 5: Ringwälle am Oberlauf des Flusses Mirna.

7. inv. br. P 38137;
8. inv. br. P 38109;
9. inv. br. P 38138;
10. inv. br. P 38139;
11. inv. br. P 38115;
12. inv. br. P 38145;
13. inv. br. P 38114;
14. inv. br. P 38117;
15. inv. br. P 38149;
16. inv. br. P 38110;
17. inv. br. P 38111.

U sastavu ostave Tivoli, nalaze se tri brončana koplja i dio sječiva brončane sjekire, dok su ostali predmeti željezni. Koplje sa facetiranim tuljcem i središnjim rebrom (*t. 2: 1*), pripada italском tipu koplja, uobičajenom za 8. st., iako se na istom području pojavljuje već u 9. st. pr. n. e.²⁸ Više primjeraka se nalazi u sastavu ostave S. Francesco iz Bologne,²⁹ zatim kao prilog u grobovima na području grada Rima, datiranim u III stupanj (8. st. pr. n. e.),³⁰ ili na području Picenuma, u fazi Piceno II, također 8. st. pr. n. e.³¹ Drugo brončano koplje, s ornamentiranim listom (*t. 2: 2*), izgleda sličnog porijekla, iako nisam susrela pravu paralelu u samom obliku predmeta. Sličan način ukrašavanja, motivom šrafiranog trokuta, dobivenog vjerovatno već kalupom, nalazimo na sjekirama sa zaliscima i ukrašenim sječivom, posebno tip Lago dell'Accesa³² datirane u drugu polovicu 8. st. pr. n. e., ili tip Arnoaldi B, datiran u puno 7. st.³³

Među željeznim predmetima, nalazi se veći ulomak mahaire, sa ojačanim leđnim rubom (*t. 3: 7*) i 4 manje izrazita ulomka sječiva (*t. 3: 8-11*). Do sada je mahaira

Sl. 6: Gradine Kosmati Kostel i Sv. Juraj u pozadini.

Abb. 6: Ringwälle Kosmati Kostel und Sv. Juraj im Hintergrund.

na području Istre bila poznata iz nekoliko nekropola: Nezakcij (zona I, grob 12), Picugi (I/8, I/10, Pice 2/10), Beram (grob 48).³⁴ Oblikom pripadaju tipu Tržišće – Donja Dolina, datirane su u razdoblje Ha C2,³⁵ a razvile su se na poticaj nešto starijih picenskih primjereka.³⁶

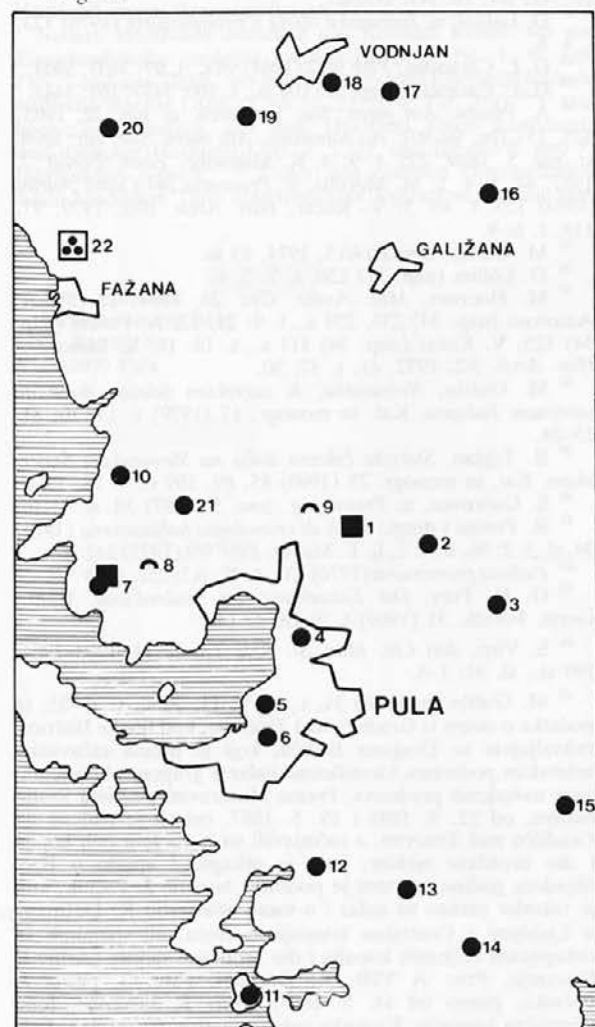
Većinu nalaza ostave Tivoli, čine dijelovi željeznih kopalja različitih oblika (t. 2: 7–12; 3: 1–3; 4). Oružje općenito, slabo je poznato i dokumentirano na pod-

Sl. 7: Prahistorijska nalazišta Pule i okolice:

Abb. 7: Vorgeschichtliche Fundorte in Pula und Umgebung:

1. Tivoli; 2. Vernal; 3. Šandalj; 4. M. Giro; 5. Kaštel;
6. M. Zaro; 7. M. Grosso, M. Maestà; 8. Matagun;
9. M. Valmarin; 10. Turulù; 11. O. Veruda; 12. Vintijan;
13. Sv. Marina; 14. Kaštijun; 15. Turčan;
16. Kašteljer galižanski; 17. M. Mulino; 18. Castellier;
19. Kaštelir; 20. Magornjak; 21. Kaštelir; 22. Proštin – mjesto nalaza ostave Tivoli (der sekundäre Fundort des Hortfundes Tivoli).

- ostava
Hortfund
- ◐ tumulus
Grabhügel
- gradina
Ringwall

ručju Istre. Željezna koplja se u glavnom samo spominju među nalazima na području nekropola Picugi, Nezakcij, po jedan primjerak izvan grobova u Bermu, Limskoj Gradini, Novoj Vasi.³⁷

Među tipovima željeznog oružja, moramo izdvojiti oružje ili predmet sličan pilumu, sa tuljcem za nasadivanje i dugim šiljkom četvrtastog presjeka (t. 3: 4–6). Sličan predmet, popravljen, nalazi se u ostavi Gradišće kod Trnovog, među mladim oružjem iz Šmihela,³⁸ u grobu iz Sv. Lovrenca kod Prebolda, i vjerojatno se grupa od 5 željeznih osti sličnog tipa, nalazila u poznatom tumulu iz Gornje Radgone. Prema interpretaciji B. Teržan, trebali bi predstavljati tip ražnja, uobičajenog za istočno Sredozemlje, a spomenute grobne cjeline iz štajerskih nalazišta, s takvim tipom predmeta, datirane su u toku Ha C stupnja.³⁹

Ostava Kosmati Kostel (t. 1), za razliku od prethodne, sadrži samo željezno oružje: sjekire sa zaliscima, vrhove koplja i vrh jednoreznog sječiva, možda mahaire. Željezne sjekire s visokim zaliscima, nastale su po uzoru na brončane. Obje vrste su vrlo široko datirane, od 8. do 6. st. pr. n. e. Brončane, bez ornamenta, predstavljaju karakterističan dio naoružanja stupnja Podzemelj 1, za Dolenjsku,⁴⁰ ali traju i dalje. Željezne

Sl. 8: Fažana – Proštin, cesta po kojoj je sakupljena ostava Tivoli.

Abb. 8: Fažana – Proštin, Straße, wo die Hortfundstücke von Tivoli gefunden wurden.

Sl. 9: Pula – Tivoli, sjeverozapadni rub kamenoloma.

Abb. 9: Pula – Tivoli, Nordwestrand des Steinbruches.

se u Hallstattu pojavljuju od stupnja Ha C1 in trajaju do Ha D1/2,⁴¹ slično kao u Padovi⁴² i Este.⁴³ Zanimljiva je nekropola Pozzuolo – Braida dell'Istituto, gdje su česti grobovi sa željeznom sjekirom s visokim zaliscima, općenito datiranom u vrijeme između 7. i 6. st., obzirom na nalaze iz Hallstatta i Fröga, a razdoblje odgovara fazi proširenja i maksimalnog razvoja naselja, kome nekropola pripada.⁴⁴

Obje istarske ostave, po sadržaju su vrlo slične notranjskim dobro poznatim ostavama Tržišće kod Cerknice i Gradišće kod Trnovog.⁴⁵ Ostava Tržišće je interpretirana kao ostava ratnika, i datirana u stupanj Notranjska 3, odnosno u drugu polovicu 7. st., ili oko godine 600.⁴⁶ Slična interpretacija i datacija mislim da odgovara za istarsku ostavu Kosmati Kostel. Druga

ostava, Tivoli, se ipak razlikuje. Pored brončanog oružja italčkog porijekla, zajedno s većinom željeznim kopljima, mahairom, i ako prihvatimo interpretaciju, s tipom ražnja istočno mediteranskog porijekla, sadrži također amorfnu komadu metala. Takav skup predmeta može predstavljati ostavu obrtnika, i ujedno pokazuje jedan od puteva prodora tehnologije obrade željeza iz istočnog Mediterana, preko srednje italčkog prostora i Istre, prema jugoistočnoalpskom prostoru.⁴⁷ Objе istarske ostave, uklapaju se u III stupanj razvoja istarske skupine, u vrijeme pritjecanja i prevladavanja importiranog materijala iz srednje i sjeverne Italije, japodskog i jugoistočnoalpskog prostora, i vrijeme procvata najpoznatijih histarskih centara, kao što su Nezakcij, Beram, Picugi, Kaštel kod Buja.⁴⁸

¹ Š. Ljubić, *Popis arheološkoga odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu* (1889) 104; J. Brunšmid, *Vjes. Hrv. arh. dr.* 6, 1902, 46, 66, sl. 5; K. Vinski-Gasparini, *List 11, za arheološku kartu Hrvatske* (kopija u AMI – Pula); I. Marović, *Vjes. arh. hist. dalm.* 55, 1953, 132 s.; N. Petrić, *Atti Cen. ric. st. Rov.* 9, 1978–1979, 232.

² M. Moretti, u: *Preistoria del Caput Adriae* (1983) 69 s.; B. Govedarica, *Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana* (1989) 75.

³ T. Luciani, *Provincia* 12, 1878, 30; isti, *Bull. paleont. it.* 6, 31; Š. Ljubić, *Viest. Hrv. arh. dr.* 1, 1879, 25; C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia* (1903) 100.

⁴ C. Marchesetti (nap. 3) 135; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini, *Opusc. arch.* 1, 1956, 61, 66.

⁵ C. Marchesetti (nap. 3) 135; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini (nap. 4) 61, 66.

⁶ C. Marchesetti (nap. 3) 198 s., t. 11: 10, 11, 17; Š. Batović, *God. Cen. balk. isp.* 18/16, 1980, t. 4: 7, 13; isti, u: *Praist. jug. zem.* 4 (1983) 288.

⁷ A. Gnirs, *Istria Praeromana* (1925) 99 s., sl. 57; Z. Vinski, K. Vinski-Gasparini (nap. 4) 61, 66; Š. Batović, *God. Cen. balk. isp.* 18/16, 1980, 28, 35, t. 4: 4, 5; isti, u: *Praist. jug. zem.* 4 (1983) 288 s., t. 42: 1–3.

⁸ H. Müller-Karpe, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*, Röm.-Germ. Forsch. 22 (1959) 193 s., sl. 26: 12; t. 83: 1.

⁹ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj* (1973) 77 ss.

¹⁰ A. Gnirs (nap. 7).

¹¹ H. Müller-Karpe (nap. 8) t. 88: 27.

¹² H. Müller-Karpe (nap. 8) t. 50: 51.

¹³ H. Müller-Karpe (nap. 8) 209, sl. 47: 20.

¹⁴ H. Müller-Karpe (nap. 8) 197 s., t. 57: A5-7.

¹⁵ M. De Min, u: *Il Veneto nell'antichità* 2 (1984) 651 ss., sl. na str. 658.

¹⁶ S. Gabrovec, u: *Praist. jug. zem.* 4 (1983) 80.

¹⁷ H. Müller-Karpe (nap. 8) t. 173: A1.

¹⁸ H. Müller-Karpe (nap. 8) t. 173: A5.

¹⁹ H. Müller-Karpe (nap. 8) sl. 61: 9–11.

²⁰ K. Vinski-Gasparini (nap. 9) 164 ss., t. 106: C1; 107: B4.

²¹ D. Klen, *Buzet. zbor.* 2, 1977, 29 ss.

²² C. Marchesetti (nap. 3) 96; L. Morteani, *Arch. triest.* 17, 1891, 484; B. Bačić, *Izvištaj AMI*, br. 219, 16–30. 9. 1957; K. Buršić, *Buzet. zbor.* 7–8, 1983, 241.

²³ B. Benussi, *Arch. triest.*, ser. 3, 14, 1927–1928, 266.

²⁴ G. Zanco, *Izvištaj AMI*, br. 402, 10. 6. 1965.

²⁵ Predmeti iz ostave Kosmati Kostel: t. 1: 1, 3, 5, 8–12, izloženi su u Zavičajnom muzeju u Buzetu, ostali su pohranjeni u AMI u Puli.

²⁶ Zahvaljujem se Branku Gulinu, nalazniku prvih predmeta, koji je i obavijestio AMI, Tomislavu Čičiću i Štabu Narodne obrane iz Rovinja, za posuđeni detektor, te svim kolegama iz

Zavičajnog muzeja iz Rovinja i AMI-a u Puli, koji su sudjelovali u radu.

²⁷ C. Marchesetti (nap. 3) 103 s.; A. Gnirs (nap. 7) 40, 99 ss.

²⁸ H. Müller-Karpe (nap. 8) 54, 70.

²⁹ S. Tovoli, u: *Il Museo Civico Archeologico di Bologna*, Guide 2 (1982) 259 s., sl. na 262 s.

³⁰ H. Müller-Karpe, *Zur Stadtwerdung Roms* (1962) 53, t. 17: A1; B4; 18: A1, B5, C1.

³¹ D. Lollini, u: *Jadranska obala u protohistoriji* (1976) 123, t. 4: 6.

³² G. L. Carancini, *PBF* 9/12 (1984) 98 s., t. 97: 3403, 3405.

³³ G. L. Carancini (nap. 32) 103 ss., t. 100: 3437; 101: 3443.

³⁴ A. Puschi, *Atti mem. Soc. istr. arch. st. pat.* 22, 1905, 125, 151 (br. 98–99); A. Amoroso, *Atti mem. Soc. istr. arch. st. pat.* 5, 1889, 235, t. 9: 4; K. Mihovilić, *Zbor. Porešt.* 2, 1987, 44, t. 4: 1; M. Moretti, u: *Preistoria del Caput Adriae* (1983) 155, t. 43: 5; V. Kučar, *Hist. Arch.* 10/1, 1979, 97, 118, t. 6: 9.

³⁵ M. Guštin, *Situla* 14/15, 1974, 83 ss.

³⁶ D. Lollini (nap. 31) 130, t. 7: 5, 6.

³⁷ M. Hoernes, *Mitt. Anthr. Ges.* 24, 1894, 12 (5); A. Amoroso (nap. 34) 233, 259 s., t. 9: 21, 22; A. Puschi (nap. 34) 125; V. Kučar (nap. 34) 111 s., t. 19: 18; K. Mihovilić, *Hist. Arch.* 3/2, 1972, 41, t. 37: 30.

³⁸ M. Guštin, *Notranjska, K začetkom železne dobe na severnem Jadrano*, Kat. in monogr. 17 (1979) t. 13: 10; 81: 15–24.

³⁹ B. Teržan, *Starejša železna doba na Slovenskem Štajerskem*, Kat. in monogr. 25 (1990) 85, 89, 109 s., t. 78: 1, 2.

⁴⁰ S. Gabrovec, u: *Praist. jug. zem.* 5 (1987) 38, sl. 1: 10.

⁴¹ R. Peroni i drugi, *Studi di cronologia hallstattiana* (1973) 34, sl. 3: 2; 36, sl. 4: 2; E. F. Mayer, *PBF* 9/9 (1977) 242 ss.

⁴² *Padova preromana* (1976) 231, t. 47: A1; 252, t. 53: 19.

⁴³ O. H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*, Röm.-Germ. Forsch. 31 (1969) t. 3: 18; 4: 14.

⁴⁴ S. Vitri, *Atti Civ. Mus. St. Arte Trieste* 14, 1983–1984, 199 ss., sl. 31: 1–5.

⁴⁵ M. Guštin (nap. 38) 34, t. 12: 9; 13; 36 s., t. 29–35; za podatke o ostavi iz Gradišća nad Trnovim, kod Ilirske Bistrice, zahvaljujem se Draganu Božiću, koji je prema sačuvanim arhivskim podacima identificirao nalaz s grupom objavljenih, gore navedenih predmeta. Prema Moserovim pismima Szombathyu, od 22. 9. 1886 i 19. 5. 1887, ostava je nađena na Gradišću nad Trnovim, a sačinjavali su je 15 željeznih koplja i dio brončane sjekire, koje je otkupio i uputio u Beč.

Slijedeće godine, na tom je području boravio J. Pečnik, koji je također saznao za nalaz i o tome obavijestio K. Dežmana u Ljubljani i Centralnu komisiju u Beču, ali spominje 18 otkupljenih željeznih kopalja i dio brončane sjekire (Arhiv R Slovenije, Priv. A VIII, K. Dežman, Fasc. 3, pisma J. Pečnika, pismo od 14. 5. 1887; Arhiv R Slovenije, fond Centralna komisija, Kranjske najdbe, karton 60, sveženj Peč-

nik, Subventionen, št. 522/87. Na kraju, ispravnost zaključka potvrđuju objavljeni crteži nekoliko predmeta i topografska skica mjesta nalaza: C. Moser, *Mitt. Prähist. Comm.* 1, 1903, 25 s., sl. 46–49, 51.

⁴⁶ M. Guštin (nap. 38) 31; isti, *Arh. vest.* 24, 1973, 474; S. Gabrovec (nap. 40) 158 s.

⁴⁷ B. Čović, *God. Cen. balk. isp.* 18/16, 1980, 70 ss.

⁴⁸ S. Gabrovec (nap. 40) 309 ss.

Vorgeschichtliche Hortfunde in Istrien

Zusammenfassung

Den ältesten erhaltenen Hortfund aus Istrien stellt eine Gruppe Flachbeile aus Kupfer dar, die im Archäologischen Museum in Zagreb aufbewahrt werden (*Abb. 2*).^{1–2} In der Fachliteratur wird die Entdeckung mehrerer Kupfergegenstände aus Stari Draguč erwähnt;³ eine Angabe, die unpräzise zu sein scheint.

Es wird vorausgesetzt, daß die verlorengegangenen Hortfunde aus Oprtalj und Baredine in die Spätbronzezeit gehören.^{4–5} Wegen der häufigen Erwähnungen in der neueren Fachliteratur⁶ habe ich in diesem Text den Fund aus Brtonigla ausgewertet, woher ein paar Lappenbeile italischen Typs (*Abb. 4, a–b*), die den Zeitraum Ha A2/B1^{11–16} kennzeichnen, und ein etwas jüngeres Tüllenbeil (*Abb. 4, c*) stammen.^{17–20} In die Gruppe der spätbronzezeitlichen Hortfunde gehört auch der Fund aus Monte Maestà (Debeljak), der schon veröffentlicht worden, leider aber ebenfalls verlorengegangen ist – er umfasste drei Beile mit mittelständigen Lappen (*Abb. 3*).⁷ Diese gehören in die Zeit der Phase II der Hortfunde in Nordwestkroatien; nach den Fundumständen gehörte der Hortfund einem Bronzegießer an.^{8–10}

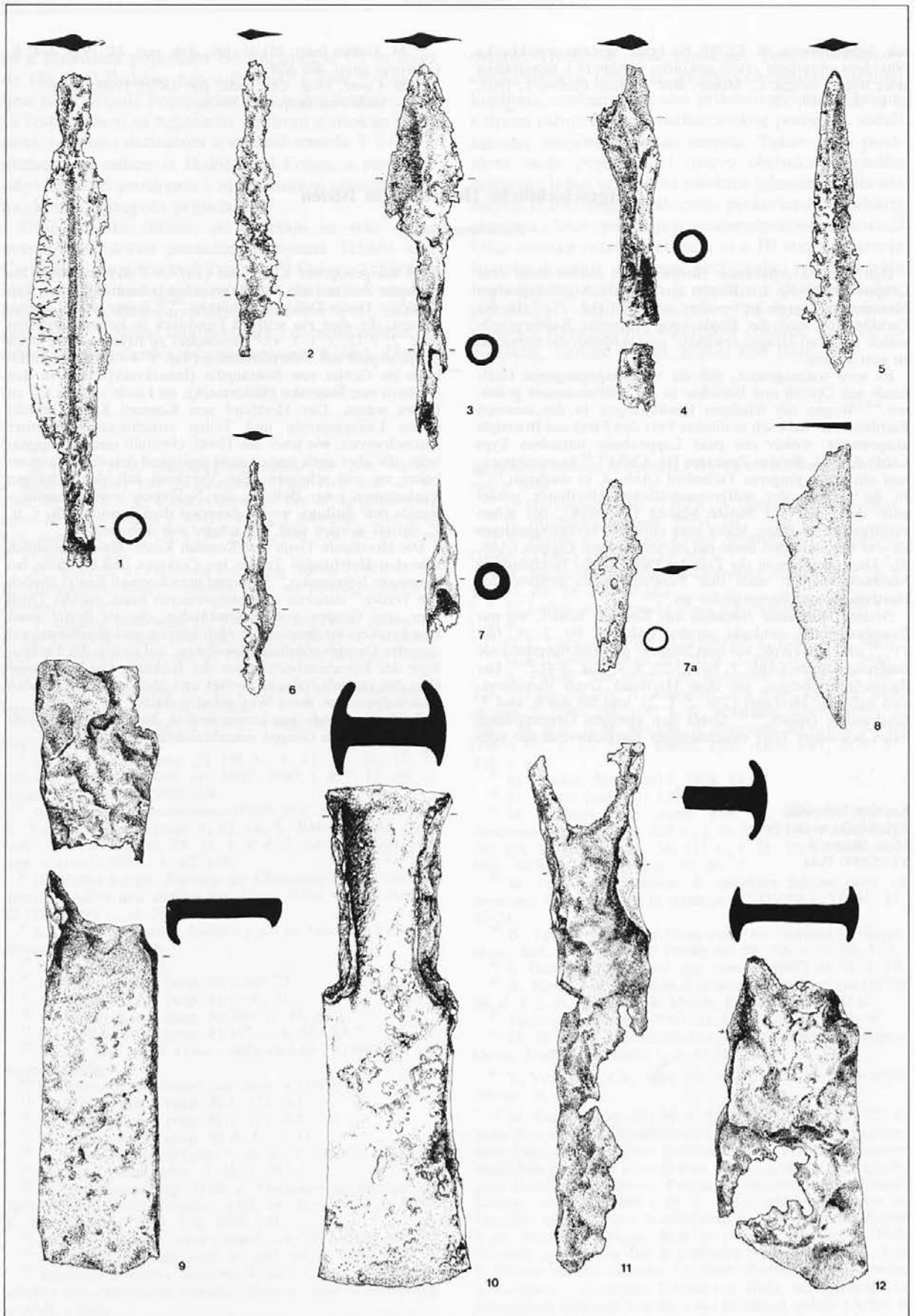
Neuere Hortfunde stammen aus Kosmati Kostel, wo nur Eisenfundstücke entdeckt wurden (*Abb. 5, Nr. 1; 6; Taf. 1*)^{21–25} und aus Tivoli, wo man Bronze- und Eisengegenstände ausfindig machte (*Abb. 7, Nr. 1, 22; 8; 9; Taf. 2–4*).^{26–27} Die Bronzelanzenspitzen, aus dem Hortfund Tivoli stammend, sind italischer Herkunft (*Taf. 2: 1, 2*), und für das 8. und 7. Jahrhundert typisch.^{28–33} Unter den eisernen Gegenständen fallen besonders Teile einschneidiger Kurzschwerter mit zum

Griff hin gebogener Klinge auf (*Taf. 3: 7–11*), in Istrien bis zu dieser Zeit nur aus den Nekropolen bekannt und dem Typ Tržišće – Donja Dolina angehörend,^{34–36} ferner noch Lanzenspitzen, die aber ein seltenes Fundstück in Istrien darstellen (*Taf. 2: 7–12; 3: 1–3; 4*).³⁷ Besonders zu betonen wäre noch ein Bratspieß mit Tüllenschäftung (*Taf. 3: 4–6*), dessen Parallelen im Gebiet von Notranjsko (Innerkrain)³⁸ und in den Gräbern von Štajersko (Steiermark), im Laufe von Ha C³⁹ zu finden waren. Der Hortfund von Kosmati Kostel enthält neben Lanzenspitzen und Teilen einschneidiger eiserner Kurzschwerter, wie jener aus Tivoli, ebenfalls eiserne Lappenbeile, die aber noch immer nicht genügend detailliert ausgearbeitet zu sein scheinen. Ein Vergleich mit dem häufigen Vorkommen jener Beile in der Nekropole von Pozzuolo – Braida dell' Istituto, wo sie zwischen dem 7. und 6. Jh. v. u. Z. datiert worden sind,^{40–44} scheint mir angemessen.

Die Hortfunde Tivoli und Kosmati Kostel ähneln inhaltlich sehr den Hortfunden Tržišće bei Cerknica und Gradišće bei Trnovo in Notranjsko.⁴⁵ Während man Kosmati Kostel ähnlich wie Tržišće⁴⁶ datieren und interpretieren kann, enthält Tivoli aber eine Gruppe von Gegenständen, die als Besitz eines Handwerkers interpretiert werden können und gleichzeitig auf eine der Durchbruchlinien hinweisen, auf denen die Technologie der Eisenbearbeitung aus der Richtung Ost-Mittelmeer über das zentrale italische Gebiet und über Istrien her in den Südostalpenraum ihren Weg gebahnt hatte.⁴⁷

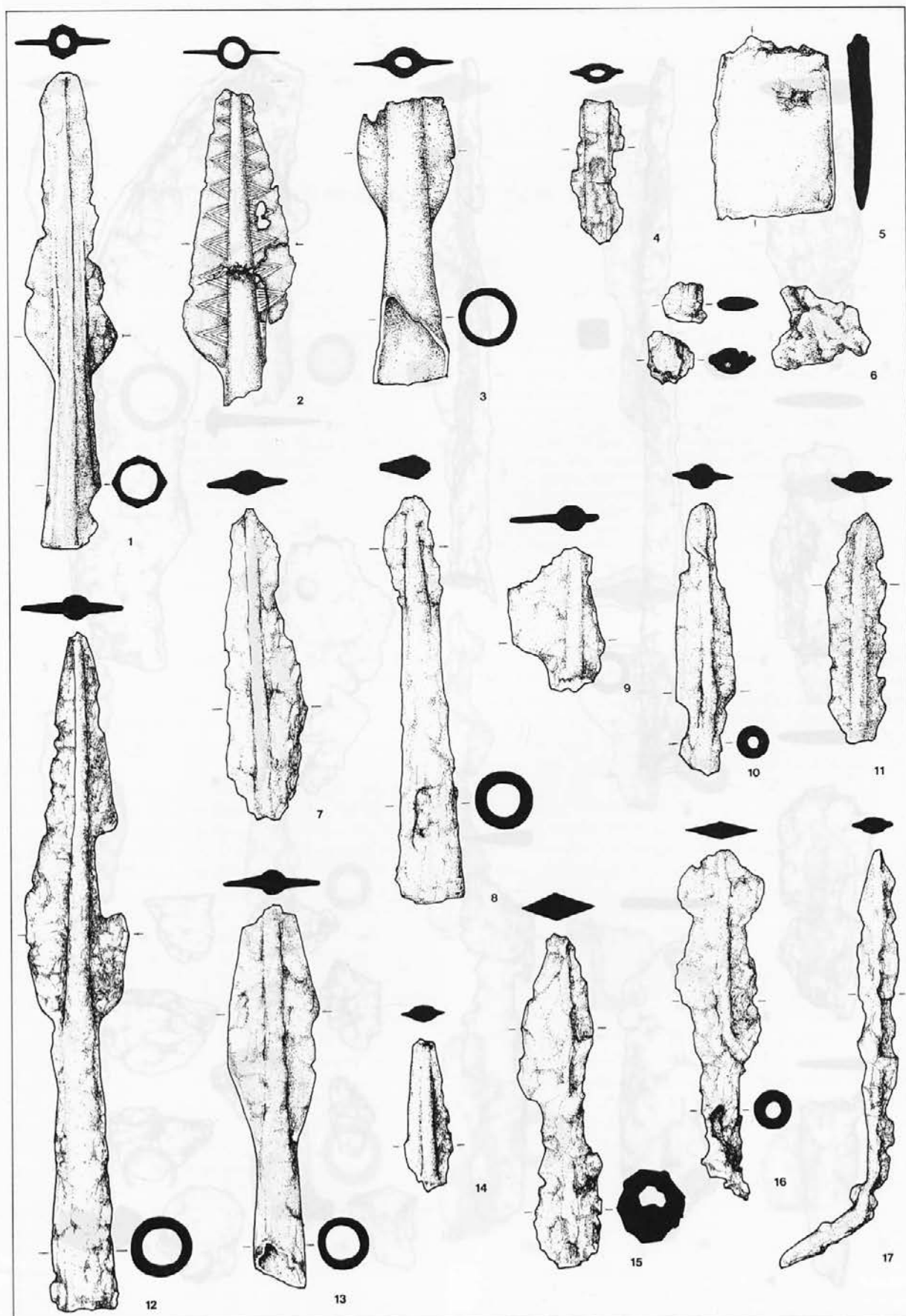
Beide Hortfunde aus Istrien sind in die Entwicklungsstufe III der istrischen Gruppe einzubeziehen.⁴⁸

Kristina Mihovilić
Arheološki muzej Istre
Mate Balote 3
YU-52000 Pula

T. 1: Kosmati Kostel kod sela Opatija, ostava. Sve željezo. Sve = 1 : 2.

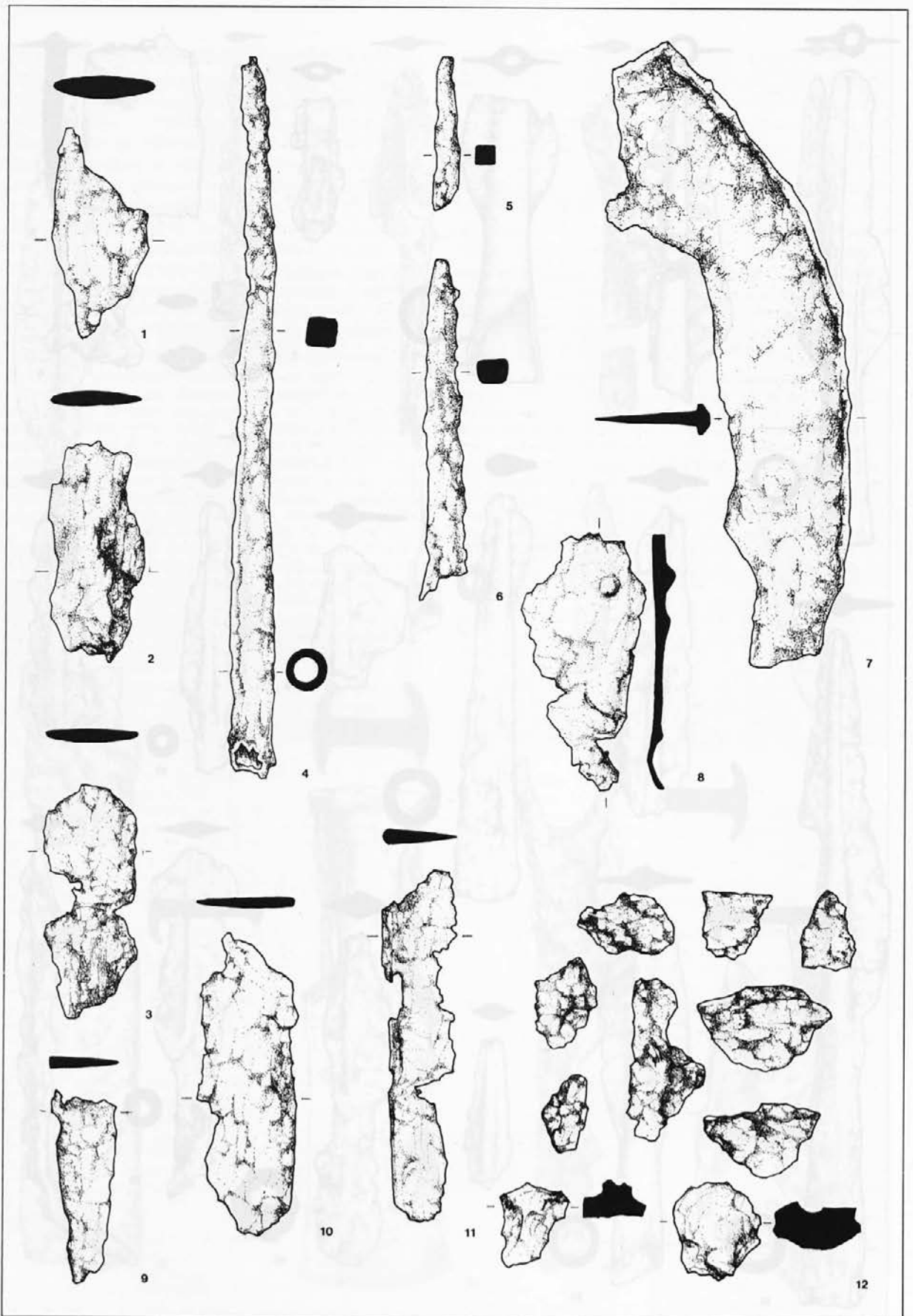
Taf. 1: Kosmati Kostel beim Dorf Opatija, Hortfund. Alles Eisen. Alles = 1 : 2.

T. 2: Pula - Tivoli, ostava. 1-6 bronca, ostalo željezo. Sve = 1 : 2.

Taf. 2: Pula - Tivoli, Hortfund. 1-6 Bronze, Rest Eisen. Alles = 1 : 2.

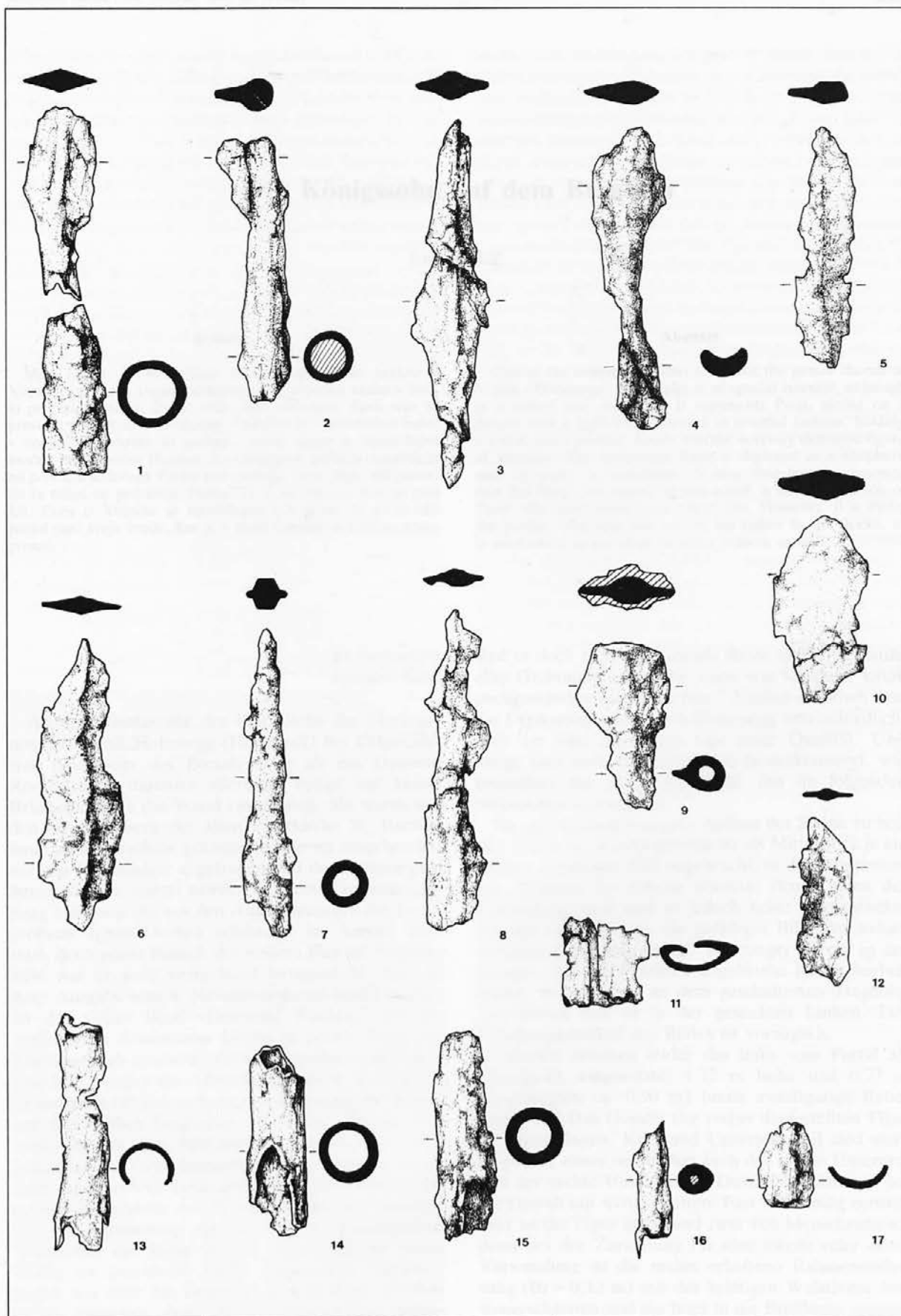

T. 3: Pula - Tivoli, ostava. Sve željezo. Sve = 1 : 2.

Taf. 3: Pula - Tivoli, Hortfund. Alles Eisen. Alles = 1 : 2.

T. 4: Pula - Tivoli, ostava. Sve željezo. Sve = 1 : 2.

Taf. 4: Pula - Tivoli, Hortfund. Alles Eisen. Alles = 1 : 2.

Der Königssohn auf dem Berg Ida

Erna DIEZ

Izveček

Med reliefi, ki so vzdani na pročelju župne cerkve v Vojniku pri Celju (nem. Hohenegg), je posebej zanimiv tisti, ki prikazuje Parisa. Žal je zelo slabo ohranjen. Paris sedi na prestolu z visokim naslonjalom. Oblečen je v orientalno nošo, v rokah drži syrinx in pedum, poleg njega je upodobljen močno poškodovan Hermes. Le omenjena atributa označujeta na prestolu sedečega Parisa kot pastirja, zato lahko sklepamo, da ta relief ne prikazuje Parisa, ki je bil izpostavljen na gori Idi. Paris iz Vojnika je upodobljen kot princ, ki ga je oče poslal past svoje črede, kar je v Iliadi omenjeno tudi za druge prince.

*In memoriam
Jaroslav Šašel*

An der Westfassade der Pfarrkirche der Marktgemeinde Vojnik/Hohenegg (Hoheneck) bei Celje/Cilli¹ sind beiderseits des Portals mehr als ein Dutzend Römersteine, darunter allerdings einige nur kleine Bruchstücke, in die Wand eingelassen. Sie waren aus den Grundmauern der alten Pfarrkirche St. Bartholomä zum Vorschein gekommen, die im ausgehenden vorigen Jahrhundert abgetragen und durch einen größeren Neubau ersetzt worden ist. Seine Grundsteinlegung fand, wie wir aus den Aufzeichnungen des Domprobstes Ignaz Orožen erfahren,² im August 1885 statt, doch geriet danach der weitere Bau ins Stocken. 1896 war er wohl weitgehend fertiggestellt, denn in ihrer Ausgabe vom 8. November dieses Jahres berichtet das Cillier Blatt »Deutsche Wacht«,³ daß die »gefundenen Römersteine bereits zu beiden Seiten des Kirchenportals pyramidenförmig eingemauert wurden«. Und 1897 bringen die »Mitteilungen der K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale« die Notiz: »Bei der Demolierung der alten Pfarrkirche in Hoheneck bei Cilli wurden in den Grundmauern mehrere römische Ornament- und Inschrift-Steine gefunden. Die Central-Commission interessierte sich für diesen Fund und erwirkte, daß mit Zustimmung des Lavanter fürstbischöflichen Ordinariats die Steine an der Außenseite der neuen Kirche an geschützter Stelle eingemauert wurden.«⁴ Damit war aber das Interesse an dem Fund offenbar wieder erloschen, denn die sich nunmehr frei darbietenden Steindenkmäler fanden keinen Interpreten,⁵ blieben unpubliziert und unbeachtet. Sehr zu Unrecht,

Abstract

One of the reliefs built into a wall of the parish church at Vojnik (Hohenegg) near Celje is of special interest, although in a rather bad condition. It represents Paris, sitting on a throne with a high back, dressed in oriental fashion, holding a syrinx and a pedum, beside him the severely damaged figure of Hermes. The enthroned Paris is depicted as a shepherd only by these two attributes. It may therefore be assumed that this Paris represented in this relief, is not that version of Paris, who was exposed on mount Ida. However, it is Paris, the prince, who was sent out by his father to the flocks, as is mentioned in the Iliad of other princes as well.

sind es doch recht bedeutende Reste mehrerer stattlicher Grabmonumente, die jenen von Šempeter kaum nachgestanden haben dürften.⁶ Zeitlich-stilistisch sind die Denkmäler von Vojnik/Hohenegg unterschiedlich, aber sie sind durchwegs von guter Qualität. Und einige sind auch ikonographisch bemerkenswert, wie besonders das große Reliefbild, das im folgenden besprochen werden soll.⁷

Im »pyramidenförmigen« Aufbau der Steine zu beiden Seiten des Kirchenportals ist als Mittelstück je ein großes, gerahmtes Bild angebracht; in den Abmessungen stimmen sie nahezu überein, dem Thema der Darstellung nach sind es jedoch keine Gegenstücke. An der rechten Seite ein gefälliges Bild, das keiner weiteren Erklärung bedarf: Ein junger Diener in der Exomis, der mit Früchten angehäufte Körbe herbeibringt; zwei hängen an dem geschulterten Tragholz, den dritten hält er in der gesenkten Linken. Der Erhaltungszustand des Bildes ist vorzüglich.

Schlecht erhalten leider das links vom Portal als Mittelstück eingesetzte, 1,12 m hohe und 0,77 m (ursprünglich ca. 0,90 m) breite zweifigurige Relief (Abb. 1).⁸ Das Gesicht der rechts dargestellten Figur ist abgeschlagen, Knie und Unterschenkel sind stark bestoßen, etwas beschädigt auch der rechte Unterarm und der rechte Handrücken. Durch Verwitterung hat die Gestalt nur wenig gelitten. Fast vollständig zerstört aber ist die Figur links, und zwar von Menschenhand, denn bei der Zurichtung für eine zweite oder dritte Verwendung ist die rechts erhaltene Rahmeneinfassung (Br = 0,12 m) mit der kräftigen Wulstleiste hier weggeschnitten und ein breit in die Bildfläche greifender Streifen – über die Relieffigur hinweg – abgearbeitet worden, großteils bis auf den Grund. Unterhalb

der linken Brust der Figur eine größere rechteckige Ausnehmung, unten, neben dem Rest des Gewandsaumes, ein tiefes Loch. Über den Abarbeitungen eine Vielzahl parallel schräglaufernder Spitzmeißelkerben, besonders links, aber auch auf dem unteren und oberen Bildrahmen, der anscheinend von einer Spielart des norisch-pannonischen Volutenornaments bekrönt war. Material des Stückes, wie fast aller Denkmäler des Bereiches, ist der am Bachern/Pohorje gebrochene mittelkörnige sog. einheimische Marmor.

Die relativ gut erhaltene Figur rechts im Bild sitzt – vor leicht konkavem, leerem Hintergrund – auf einem Thronsessel, der über einem niedrigen, gekehlten Podium raumdeutend schräg nach links gestellt ist. Seine hohe Rückwand steigt gerade auf, die Seitenwand ist offenbar massiv, die Armlehne und der nach unten sich verbreitende vordere Rahmen des Stuhles sind gerundet; vierkantig und schmal die anderen Einrahmungen, die Bodenleiste und die Querstreben in der Mitte der Stuhlwange sowie zwischen der Rückenlehne und der steilen Rückwand. Unter der Sitzfläche ist in perspektivisch nicht ganz gelungener Wiedergabe die Innenseite der rechten Seitenwand zu sehen.

Die mit vorgesetztem Fuß zur Bildmitte hin gewendete thronende Gestalt trägt orientalische Tracht: Die sog. phrygische Mütze, den langärmeligen, über die Gürtung gezogenen Leibrock, den an der rechten Schulter mittels Rundscheibe geknüpften Mantel, Beinkleider und knöchelhohe Schuhe. Der weite Mantel aus sichtlich schwerem Wollstoff, der beim Sitzen als Unterlage dient, staut sich am linken Unterarm und hängt seitlich in einem Bausch durch; von beiden Seiten über die Oberschenkel gelegt, hängt er in zwei symmetrischen, durch eine tiefgebohrte Vertikale getrennten, ornamental gefalteten Zipfeln zwischen den Beinen herab.

Die an die Brust geführte rechte Hand des Thronenden umfaßt eine Syrinx, die linke hält das an den Oberschenkel gelehnte gekrümmte Ende eines Hirtenstabes, der neben dem Stuhl auf das Podium aufgestützt ist. Sehr schade, daß unter der hohen phrygischen Mütze das von lockigem Haar gerahmte Gesicht abgeschlagen ist, – es war jugendlich-bartlos.

Die links im Bild unmittelbar neben dem Thron stehende Gestalt ist so schwer beschädigt, ja verstümmelt, daß sie nur mehr schwer auszunehmen ist. Einigermaßen deutlich ist an der frontal gegebenen Figur die linke Körperseite: Die Umrißlinie des Kopfes oder Gesichtes (die Kopfhaltung bleibt ungewiß), der Schulter und des Oberarmes; bei verschiedenem Lichteinfall wiederholter eingehender Betrachtung vermeint man auch den abgewinkelt vor den Körper gehaltenen Unterarm zu erkennen. Darunter sind leichtgeschwungene Faltenzüge des kurzen Gewandes zu sehen. Auffällig ist eine verhältnismäßig große rundbogige Erhöhung über der linken Schulter.

Die junglingshafte Gestalt in ungriechischer Kleidung auf dem Thronsessel mit den Attributen des Hirten, Panflöte und Pedum in Händen, ist wohl niemand anderer als der Sohn des Troerkönigs Priamos, Paris Alexandros. Er, der in der Ilias (4, 96)

einmal selbst βασιλεύς genannt wird,⁹ führte in der Berglandschaft des Ida, südöstlich der Troas, ein Hirtendasein. Dort suchten ihn auf Geheiß des Zeus und vom Götterboten Hermes geleitet, die um den Titel der Schönsten wetteifernden Göttinnen auf, Hera, Athena und Aphrodite, und Paris entschied sich für Aphrodite, die ihm als Lohn die schönste Frau versprach. Der verhängnisvolle Schiedsspruch hatte den trojanischen Krieg und den Untergang Trojas zur Folge.

Das Parisurteil war ein sehr beliebtes Thema der bildenden Kunst.¹⁰ Es ist auf griechischen Vasen aller Epochen dargestellt,¹¹ auf vielen etruskischen Spiegeln, auf Reliefsteinen und Sarkophagen, in der pompejanischen Wandmalerei, auf römischen Mosaiken, Gemmen und sogar auf Münzen.¹² Ganz selten hingegen in den an mythologischen Darstellungen sonst so reichen römischen Provinzen.¹³

In Noricum, im Landbezirk der Stadt Flavia Solva, ist der hohe, reichverzierte Wandpfeiler eines stattlichen Grabmonuments auf uns gekommen,¹⁴ der zwar nicht das Parisurteil, aber den Aufenthalt des Paris auf dem Berg Ida zeigt. Er sitzt in der für ihn charakteristischen orientalischen Tracht mit phrygi-

Abb. 1: Reliefstein an der Pfarrkirche von Vojnik mit Darstellung des Paris auf dem Berg Ida.

Sl. 1: Reliefni kamen na župni cerkvi v Vojniku z upodobitvijo Parisa na gori Idi.

scher Mütze in sinnender Haltung auf einem Felsblock unter einem Baum, den knorrigen Hirtenstab in der Linken, zu seinen Füßen ein Hund. Links neben ihm steht ein Syrinxbläser im schlichten Dienergewand. In einem durch Bodenformation getrennten unteren Bildabschnitt in landschaftlicher Szenerie eine Rinderherde und – ein Bär. Nach mehrfacher literarischer Überlieferung¹⁵ ist der auf dem Ida ausgesetzte neugeborene Priamossohn von einer Bärin gesäugt worden, bevor ihn ein Hirt fand und aufzog. Ihre Darstellung hier ist aber m. W. singulär.

Auch unser Reliefstein im engeren Bereich des *municipium Claudium Celeia* zeigt Paris auf dem Berg Ida, wenn auch ohne Andeutung einer Landschaft, vor neutralem Hintergrund, nicht auf einem Felsblock sitzend, sondern auf einem Thron, ohne Hund und ohne Herde. Allein das Pedum und die Syrinx bezeichnen ihn als Hirten. Die links neben seinem Thron stehende Gestalt ist sicher kein einfacher Hirt; aller Wahrscheinlichkeit nach ist es vielmehr der Götterbote Hermes. Das eigentümliche bogenförmige Gebilde über der Schulter dürfte das verschlungene Ende des Heroldstabes sein, das er in der Linken hält.

Während das Solvenser Denkmal ein idyllisches Bild des die Herde hütenden Paris in der friedvollen ländlichen Abgeschiedenheit des Ida gibt, steht auf dem Celeienser das *iudicium Paridis* unmittelbar bevor: Hermes ist an den thronenden Priamossohn herangetreten, um die Ankunft der Göttinnen zu verkünden; Paris unterbricht das Flötenspiel und vernimmt die Botschaft.

Zwei verschiedene, zeitlich aufeinanderfolgende Szenen sind zur Darstellung gebracht. Wesentlicher ist jedoch, daß den beiden norischen Denkmälern offenkundig auch zweierlei, voneinander abweichende Sagenversionen zugrundeliegen. Nach der geläufigen

träumte die schwangere Gattin des Priamos, sie werde eine brennende Fackel gebären, deren Feuer die ganze Stadt in Brand setzen wird.¹⁶ Um das Unheil abzuwenden, wird der Neugeborene auf dem Ida ausgesetzt, aber von Hirten gefunden und als ihresgleichen aufgezogen. Dieser allgemein bekannten Sage von der Kindheit und Jugend des Paris folgt das Bild auf dem Wandpfeiler aus Solva, in dem auch die Bärin, die Nährmutter des kleinen Ausgesetzten in den ersten Tagen, aufscheint.

Daß der kleine Priamossohn wegen des unheilvollen Traumgesichts seiner Mutter ausgesetzt wurde, ist aber nicht die ursprüngliche Sage, sie ist dem homerischen Epos fremd und hat sich wahrscheinlich erst im 6./5. Jh. v. Chr. entwickelt.¹⁷ Hingegen geht aus der Ilias hervor, daß mehrere Fürstensöhne (z. B. auch Anchises und Aeneas)¹⁸ auf dem Ida Herden gehütet haben. Vom jungen Paris erzählt noch der spätantike Epiker Kolluthos¹⁹ ausdrücklich, daß er die Schafe seines Vaters hütete und hegte. Die Fürstensöhne sind und bleiben freilich auch als Hirten Prinzen. Auf schwarzfigurigen Vasen hält Paris zuweilen ein Zepter in der Hand.²⁰

Auf dem Reliefstein an der Kirche von Vojnik/Hohenegg hat Paris dieses Abzeichen seiner Würde nicht, aber wie er in gelassener Haltung auf dem breit ins Bild gerückten hohen Thron sitzt, ist er ganz Königssohn. Die Annahme, daß hier nicht der ausgesetzte, unter Hirten aufgewachsene Paris dargestellt ist, sondern der von seinem Vater zum Hüten der Herden auf den Ida hinausgeschickte Prinz, erscheint durchaus berechtigt. Dann aber nimmt das an sich bescheidene Reliefstück aus dem norischen Celeia eine Sonderstellung ein und ist trotz seines fragmentarischen Erhaltungszustandes ein bemerkenswertes, für die Paris-Ikonographie wichtiges Denkmal.

¹ Etwa 7,5 km Luftlinie nördlich der Stadt.

² *Das Bisthum und die Diözese Lavant*, Teil 8: Das Dekanat Neukirchen (1893) 228.

³ Jg. 21, 1986, Nr. 90. – Den Hinweis auf diese Zeitung verdanke ich J. Šašel.

⁴ *Mit. Zentr. Komm. N. F.* 23, 1897, 54, Notizen Nr. 38.

⁵ Der einzige Inschriftstein an der Kirche von Vojnik ist in Band 28, 1977 dieser Zeitschrift (103–105) publiziert: H. Graßl (Graz): Neue städtische Beamte auf einer unveröffentlichten Inschrift in Celeia.

⁶ Vgl. außer den beiden großen Reliefbildern das Gebälkstück (links oben) oder den breiten Pfeiler mit den dichten Weinranken, zwischen denen sich Eroten tummeln (links unten querliegend), und besonders auch das an die Spitze der linken »Pyramide« gestellte Bruchstück, das nach den bebänderten Fasces, die einer der dargestellten Männer trägt, vom Grabdenkmal eines Duumvir i. d. herrührt.

⁷ Für die schon vor Jahren erteilte Publikationserlaubnis habe ich Frau Vera Kolšek, Pokrajinski muzej Celje zu danken.

⁸ Photo: P. Felix Vongrey.

⁹ Vgl. *Schol. ad Il.* 5, 64 (Erbse): Alexandros, König der Troer – Menelaos, König der Achaier.

¹⁰ s. Ch. Clairmont, *Das Parisurteil in der antiken Kunst* (1951). Diese Monographie enthält einen 288 Nummern umfassenden Katalog und eine Zusammenfassung der aus den verschiedenen Darstellungen gewonnenen Erkenntnisse. – Übersichtl.: F. Brommer, *Denkmälerlisten zur griechischen Heldensage* 3 (1976) 352–358.

¹¹ Vgl. auch I. Raab, *Zu den Darstellungen des Parisurteils in der griechischen Kunst*, Arch. Stud. 1 (1972).

¹² Clairmont (Anm. 10) 86f., K 276–281; Brommer (Anm. 10) 357. Aus der Zeit von Antoninus Pius bis Gordian III., geprägt in Kleinasien und Alexandrien.

¹³ Von den wenigen in Brommers Denkmälerlisten (Anm. 10) 352 aus den Provinzen angeführten Reliefs sind die in Budapest und Komárom (Komárno) Schöpfungen der Kleinkunst (das Bronzeplättchen aus Intercisa in Budapest sicherlich Importware) und die Deutung dreier Steinreliefs (Trier und Mainz) auf das Parisurteil ist nicht gesichert.

¹⁴ E. Diez, *Jh. Österr. arch. Inst.* 40, 1953, 86, 89ff., Abb. 23. – W. Modrijan, E. Weber, *Die Römersteinsammlung im Eggenberger Schloßpark* (1981) Nr. 112, S. 21ff. (mit Abb.).

¹⁵ Lycophr., *Alex.* 138. – Apollod., *Bibl.* 3, 12, 5, 4. – Aelian, *var. hist.* 12, 42.

¹⁶ H. Hunger, *Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (1975) 305.

¹⁷ C. Robert, *Bild und Lied. Archäologische Beiträge zur Geschichte der griechischen Heldensage* (1881) 233ff.: Exkurs 4, Die Jugend des Paris. – Ders., *Die griechische Heldensage* 3/2 (1923) 978ff. – Vgl. *RE* 18 (1949) 1489ff. (E. Wüst).

¹⁸ Robert, *Bild u. Lied* 234 und *Heldensage* 978, Anm. 3.

¹⁹ Colluth., *rap. Hel.* (Orsini) 103–106: »Zu beiden Seiten des Flusses (i. e. der am Ida entspringende Skamandros) ließ er sie weiden und zählte einerseits getrennt die Herden der Stiere und andererseits getrennt umsorgte er die Herden der Schafe«.

²⁰ Clairmont (Anm. 10) 104 mit Beispielen.

Kraljevič na gori Idi

Prevod

V zahodni fasadi župne cerkve trga Vojnik pri Celju¹ je na obeh straneh portala vzdanih v steno več kot ducat rimskih kamnov; nekateri so le majhni fragmenti. Izvirajo iz temeljev stare župne cerkve Sv. Jerneja, ko so jo proti koncu prejšnjega stoletja podrli in nadomestili z večjo novo stavbo. Iz zapiskov stolnega prošta Ignaca Orožna² izvemo, da so opravili polaganje temeljnega kamna v avgustu 1885, vendar je nato gradnja zastala. Leta 1896 je bila cerkev najbrž v glavnem gotova, kajti v številki z dne 8. novembra t. l. poročja celjski časopis »Deutsche Wacht«,³ da so »najdene rimske kamne že na obeh straneh portala piramidasto vzdali.« In 1897 je v Mittheilungen der K. K. Central-Commission für Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale izšel tale zapisek: »Pri demolaranju stare župne cerkve v Vojniku pri Celju so našli v temeljih več rimskih kamnov z ornamentmi in napisi. Centralna komisija se je zanimala za to najdbo in izposlovala, da so s privoljenjem Lavantinskega knezoškofijskega ordinariata kamne vzdali na zaščitenem mestu zunanje strani nove cerkve.«⁴ S tem pa je zanimanje za najdbo očitno spet splahnelo, kajti kamniti spomeniki, ki so bili zdaj prosto na očeh, niso našli interpreta,⁵ ostali so neobjavljeni in se zanje nihče ni zanimal. Zelo po krivem, saj so prav pomembni ostanki več imenitnih nagrobnikov, ki so najbrž komaj zaostajali za onimi v Šempetru.⁶ Časovno-stilistično so spomeniki iz Vojnika sicer različni, so pa vsi kakovostni. Nekateri so tudi ikonografsko pomembni, še posebno veliki relief, o katerem bomo govorili.⁷

V »piramidasti« zgradbi kamnov sta ob vsaki strani cerkvene portala kot srednjak nameščena velika uokvirjena reliefa; po merah se oba skoraj ujemata, po tematiki upodobitve pa sta si močno vsaksebi. Na desnem je prikupen prizor, ki ne potrebuje obsežnejše razlage: mlad sluga v kratki suknji brez rokavov (*exomis*) prinaša zvrhane košare sadja; dve mu visita na nosilni palici prek rame, tretjo drži v povešeni levici. Relief je v izvrstnem stanju.

Nasprotno je žal slabo ohranjen levo od portala kot srednjak vstavljen 1,12 m visok in 0,77 m (prvotno približno 0,90 m) širok relief z dvema figurama (*sl. 1*).⁸ Obraz desne figure je odbit, koleno in golen sta močno obtolčena, nekoliko poškodovana tudi desni podlaket in hrbet desne roke. Preperavanje je lik le malo prizadelo. Skoraj popolnoma uničena pa je leva figura. Poškodbo je povzročila človeška roka, kajti pri pripravi za drugo ali tretjo uporabo je bil na desni ohranjeni okvir (š. = 0,12 m) s širokim žlebičem tu odsekan, nato pa je bila prek reliefne figure večinoma prav do dna izklesana široka proga. Pod levim delom prsi te figure je večja pravokotna vdolbina, spodaj, poleg ostanka roba oblačila, pa globoka luknja. Po izklesani progi je množica vzporednih poševno potekajočih zarez od dleta, posebno na levi, pa tudi na spodnjem in zgornjem okviru slike, ki ga je, kot se zdi, kronala inačica noriško-panonskega volutnega ornamenta. Spomenik je, kot skoraj vsi s tega območja, iz na Pohorju lomljenega srednje-zrnatega, tako imenovanega domačega marmorja.

Relativno dobro ohranjena desna figura sedi – pred rahlo vbočenim, praznim ozadjem – na prestolu, ki je postavljen na nizek, nažlebljen podstavek tako, da je usmerjen poševno na levo. Njegova visoka zadnja stena se dviga ravno navzgor, stranska stena je očitno masivna, naslon za roko in sprednji okvir stola, ki se navzdol razširi, sta zaokrožena; četverorobi in ozki so drugi okviri, letve ob tleh in prečne opore na sredi stolove stranice ter med hrbtnim naslonom in strmo zadnjo steno stola. Pod sedno ploskvijo je vidna perspektivno ne

povsem posrečena upodobitev notranje strani desne stranske stene.

Oseba na prestolu z naprej postavljenno desno nogo je obrnjena proti sredini reliefa in odeta v orientalsko nošo (tako imenovana frigijska čepica, opleček z dolgimi rokavi, poteg-njen prek pasu, plašč, spet na desni rami z okroglo sponko, hlače in do gležnjev segajoči čevlji). Širok plašč iz vidno težkega volnenega blaga, ki pri sedenju služi kot podlaga, se nabira ob levem podlaktu in visi ob strani nakopičeno čezenj; z obeh strani položen čez stegna visi med nogama v dveh simetričnih, z globoko vertikalno ločenih, ornamentalno nagubanih škricih.

Na prsi naslonjena desnica moža na prestolu oklepa Panovo piščal, levica pa drži na stegno oprti ukrivljeni konec pastirske palice, ki je naslonjena na podstavek poleg prestola. Velika škoda je, da je odbit obraz pod visoko frigijsko čepico, ki ga obdajajo kodrasti lasje. Bil je mladosten – golobrad.

Levo na reliefu neposredno poleg prestola stoječa postava je tako močno poškodovana, že kar okrnjena, da jo je mogoče le slabo razločiti. Kolikor toliko razločna je na frontalno podani figuri leva stran telesa: obris glave ali obraza (drža glave ostaja negotova), rame in nadlaktka; pri ponovnem natančnem ogledu ob različnem vpadanju svetlobe se zdi zaznaven tudi spodnji, pred telesom v kotu držani podlaket. Pod njim so vidne rahlo razgibane gube kratkega oblačila. Pozornost zbujajo sorazmerno velika vzboklina v obliki okroglega loka nad levo ramo.

Mladeniška postava v negrški obleki na prestolu z atributoma pastirja, Panovo piščaljo in pastirsko palico v rokah je verjetno sin trojanskega kralja Priama, Paris Alexandros, Paris, ki je v Iliadi (4, 96) enkrat imenovan βασιλεύς,⁹ je živel kot pastir v goratih predelih Ide, jugovzhodno od Troade. Tam so ga na ukaz Zeusa in pod vodstvom božjega sla Hermesa obiskale boginje Hera, Atena in Afrodita, ki so tekmovali za naslov najlepše, in Paris se je odločil za Afrodito, ki mu je za nagrado obljubila najlepšo ženo. Posledici usodne razsodbe sta bila trojanska vojna in propad Troje.

Parisova razsodba je bila v likovni umetnosti zelo priljubljena tema.¹⁰ Prikazana je na grških vazah vseh obdobj,¹¹ na mnogih etruščanskih zrealih, na reliefnih kamnih in sarkofagih, na pompejskih stenskih slikarjih, na rimskih mozaikih, gemah in celo na novcih.¹² Prav redko pa je bila odkrita v rimskih provincah, sicer tako bogatih mitoloških upodobitev.¹³

V Noriku, v okrožju mesta Flavia Solva, se nam je ohranila visoka, bogato okrašena stranica imenitnega nagrobnika,¹⁴ ki sicer ne prikazuje Parisove sodbe, pač pa njegovo bivanje na gori Idi. Sedi zamišljen na skalni kladi pod drevesom, oblečen v zanj značilno orientalsko nošo s frigijsko čepico, z grésto pastirsko palico v levici in s psom ob nogah. Na levi stoji poleg njega igralec na piščal v preprosti služabniški obleki. V spodnjem, s prikazom tal ločenem predelu reliefa sta v podeželski scenaciji čreda govedi in – medved. Po večkratnem literarnem izročilu¹⁵ je na Idi izpostavljenega novorojenega Priamovega sina dojila medvedka, preden ga je našel in odgojil neki pastir. Upodobitev medvedke je pa, kolikor vem, tukaj enkratna.

Tudi reliefni kamen v ožjem območju Klavdijevega municipija Celeje prikazuje Parisa na gori Idi, vendar brez nakazovanja pokrajine, pred nevtralnim ozadjem; ne sedi na skalni kladi, ampak na prestolu, brez psa in črede. Samo pastirska palica in piščal ga označujeta za pastirja. Levo poleg njegovega

prestola stoječa postava gotovo ni preprost pastir, marveč po vsej verjetnosti božji sel Hermes. Čudni predmet v obliki loka nad njegovo ramo je najbrž prepleteni konec glasniške palice, ki jo drži v levici.

Medtem ko predstavlja spomenik z območja Flavie Solve idilično podobo Parisa, ki v mirni podeželski odročnosti gore Ide pase čredo, pa prikazuje spomenik iz okolice Celeje trenutek pred Parisovo sodbo: Hermes je pristopil k Priamovemu, na prestolu sedečemu sinu, da mu naznani prihod boginj; Paris neha igrati na piščal in prisluhne sporočilu.

Prikazani sta dve različni, časovno zaporedni sceni. Bolj pomembno pa je, da sta podlagi za oba noriška spomenika očitno tudi dve različni verziji pripovedke. Po običajni se je noseči Priamovi soprogi sanjalo, da bo rodila gorečo baklo, ki bo s plamenom upepelila vse mesto.¹⁶ Da bi odvrnili zlo, izpostavijo novorojenca na Idi, vendar ga najdejo pastirji in vzgajajo kot sebi enaknega. Tej splošno znani pripovedki o otroštvu in mladosti Parisa sledi relief na stranici z območja Solve; na njej je prikazana tudi medvedka, rednica malega izpostavljenca v prvih dneh.

Prof. Dr. Erna Diez
Karl-Franzens-Universität Graz
Institut für klassische Archäologie
Universitätsplatz 3
A-8010 Graz

Pripovedka o tem, da je bil mali Priamov sin izpostavljen zaradi usodnih sanj svoje matere, pa ni prvotna: Homerjevemu epu je tuja in se je najbrž razvila šele v 6./5. st. pr. n. š.¹⁷ Iz Iliade izhaja, da je paslo več knežjih sinov (npr. tudi Anhiz in Enej)¹⁸ na Idi črede. O mladem Parisu pripoveduje še poznoantični epik Kolluthos,¹⁹ da je pasel in redil ovce svojega očeta. Knežji sinovi pa seveda so in ostanejo tudi kot pastirji princ. Na vazah s črnimi figurami drži Paris včasih žezlo v roki.²⁰

Na reliefnem kamnu cerkve v Vojniku Paris nima tega znaka svojega dostojanstva, toda po tem, kako v mirni drži sedi na široko v relief pomaknjem visokem prestolu, je vseskozi pravi kraljevič. Domneva, da je tu ni prikazan izpostavljeni, med pastirji odrasli Paris, temveč princ, ki ga je oče poslal na Ido, da bi pasel njegove črede, se zdi popolnoma upravičena. Potem pa dobi sam po sebi skromni relief iz okolice noriške Celeje posebno mesto in je kljub fragmentarni ohranjenosti za Parisovo ikonografijo zelo pomemben spomenik.